

Галина пагутяк
Рукави, вологі від роси

pahutyak.com

Всі права захищені. Публікація і розповсюдження заборонені, © 2013

Із віком я навчилася й собі бути обережною серед обережних людей, котрі знають, що їхні потаємні думки, висловлені вголос, можуть стати відомими широкому загалу, а їхні симпатії чи антипатії використають проти них. Наші почуття потрібно приховувати, а ще краще тримати під замком. Так само буває з довірою: незнайомиць може завдати болю, якщо наблизиш його до себе. Людська спільнота звикла дотримуватись різних норм поведінки щодо певних груп людей, і нізто відтоді не є достатньо вільним чи хоча б незалежним. Я намагаюсь менше бувати серед людей, котрі здатні заподіяти мені шкоду, але що з того? Втрачається не одна нагода зустріти тих, хто потребує мене і кого я потребую. А, може, й ні. Те, що має статись, станеться коли-небудь. Отак втішаю себе, а весну змінює літо, ця гаряча летюча зірка, на яку не можеш надивитися, і ось вона падає... Туман зволожує одержу і кам'яніє в кризі, яка сковує ставки, де у глибинному намулі засинають жаби і рибки, і серце робиться теж твердим і холодним у цій віртуальній, а бо й справжній зимі.

Попри оте буття, яке проникає у вікна і двері, наганяючи страху, яке змушує жити не зовсім так, як хочеться, або навіть зовсім не так, часом буває: я, чи хтось інший, раптом стає божевільним нічним метеликом і рветься до світла, обпалюючи собі крила. Ця одержимість на перший погляд здається ганебною, помилковою. Вона порушує ритм життя, калічить себе і навіть інших, а потім довго тремтить у темному закутку й плаче, остерігаючись, щоб хтось не помітив її сліз.

I ОСІНЬ

*Самотній лелека не напоїть дзьоба,
Летить, кричить — голос нагадує ключ.
Хто пожаліє цю самотню суцільну тінь?
Розгубилися в десятках тисяч важких хмар.
Погляд зривається — і ніби щось бачить...
Смутку багато — і ніби чує.
Польові круки — не продовжують нитки думок,
А теж кричать і метушаться безладною зграєю.*

Ду Фу

Досвід самотності вчить не довіряти. Замикаєшся в мушлі, зробленій з твоїх поразок, зате всередині там тихо і тепло. Уся наша посивіла цивілізація заховалася в такій мушлі, створивши віртуальний світ високих технологій. Сталося те, що мало статися — втрата чутливості поза межами мушлі. Інші живі істоти видаються рухомими механізмами, а будь-які емоції в людей виявляються лише, щоб справити на когось враження. Бог — більше не люблячий Отець, а Бос, який може за чемну поведінку винагородити матеріальними благами. Духовні потреби людини залишаються десь у підсвідомості. Вони ніколи не зникнуть. Німий крик спраглої душі зависає у пронизливо синьому небі. Самотній лелека, що більше не належить до зграї, походжає по стерні, обплутаній зволженим павутинням, а вночі засинає десь між кущами шипшини та глоду, цілком беззахисний, бо немає у нього жодної опіки. Якщо й доживе він до зими, то сніг уб"є його, а дрібні хижачки розтягнуть шматки плоті по своїх норах. Той лелека усвідомлює власну приреченість і те, що ніхто йому не допоможе, бо поранене

влітку крило втратило міць і відштовхнуло дітей та дружину. Згадуючи про них, лелека кричить услід, прощається...

Це нагадує мені, як кровоточать зрізані квіти, як спливає кров'ю зламана гілка, відчахнута від власної сутності. Вони повільно вмирають і їхню зів'ялу плоть пожирає земля".Квіти — найкращий дарунок". Їхня імітація з пластика та тканини може навіть пахнути. Так пахне сучасне мистецтво, яке не знає болю, так пахнуть вдавані людські почуття у мелодраматичних серіалах. Усе заступає культ людського тіла, яке теж пахне різними імітаціями. У мушлі надто тісно. Люди намагаються зайняти найзручніші місця і як би вони не виправдовували це, їхні дії слід вважати жорстокими й егоїстичними. Жорстокість — це не почуття, а хвороба, що передається через погляд і дотик Вона — причина тієї самотності, яка остаточно приходить із настанням осені людського життя. Аж тоді в людині часом прокидаються почуття. Може, вона й не заслуговує на них, принаймні, їй так здається. Вона ж бо стільки сил витратила на побудову мушлі, а тепер найменший камінець пробиває панцир, завдаючи нестерпного болю. Нхто не допоможе їй полагодити мушлю, бо на місці старих будинків споруджують нові, а старих тварин виганяють на вулицю помирати, або присипляють. Як і хворих.

Тремтячи від холоду, голодні старі люди й собаки доживають віку у темних закутках, як колись виживали. А коли ж вони тоді жили? У людей є мета: зробити так, щоб тебе потребували завжди. Тобто мати, що залишити у спадок. Тоді завжди знайдеться кому закрити очі й провести на цвинтар. Коли ж нема у тебе нічого, мусиш терпеливо чекати смерті, не просячи нічого навіть у рідних дітей. Ось як описує це Василь Стефаник у одній з новел:

"[...] На печі лежала Митрова мама. дрібна жінка- завбільшки десятилітньої дитини. Кашляла, не переставала.

- Божечку, божечку, знайди мені смерть, най я так гіренько не валююси! Вже-м, відай спокутувала усі гріхи, що-м нагрішила...Десь умирають такі, що лиш би їм бути, покидають добро і маєтки, а я як отой твердий камінь, що то ніхто не годен роздавити. Боже, боже, бо за що ні так тяжело караєш?

І розпукалася від кашлю.

Коло баби сиділи діти. Як баба синіла й заходилася від кашлю, то вони всі дивились на бабу цікавими очима, і все показували пальцями на бабу та говорили: "Аці, аці, баба вже умирають". А як баба відкашлялася, то все говорила до них: "Де, де, дітоньки, моя смерть забула за мене".

Новела називається "Осінь". Старі говорять часом самі до себе, бо їх ніхто не хоче слухати. Розум і тіло старіють, але почуття вивільнюються з-під крихкої шкаралупи, і людина плаче. Чи хтось відтрутив її, чи вколов словом, чи чує вона пісню, або вірш Шевченка. Як би вона плакала, якби хтось погладив її просто по голові... Пригадую. як у дитинстві до старої сусідки приїхала її дочка з чужої країни, яку відібрали у неї дитиною. Як ми, діти, сиділи на плоті й дивились на цю зустріч. Дорослі плакали, а ми дивувались, як чужинка не знає матеріної мови. А однак вони порозумілись. Їхня зустріч не потребувала довгих розмов. Упродовж багатьох років вони писали одна одній листи.

Як дивно: людина здобула величезний досвід і може порозумітись з цілим Всесвітом, а її ніхто не бажає слухати! А вона допомогла б уникнути багатьох помилок. Розповіла б про найкращі миті свого життя, зовсім не пов'язані з успіхом, кар'єрою чи роботою, а про почуття наближення до інших істот чи краєвидів, почуття жаху перед скороминущистю життя. чи природною стихією, яка надходить раптово, про лихо, яке, мов лакмусовий папірець, визначає присутність людяності в кожному з нас... Тому найпевнішим історичним джерелом є свідчення простих людей. Як ось цей "Плач над загибеллю Ура", записаний на глиняній табличці чотири тисячі років тому:

"Люди Ура порубані сокирами, шоломи з голів погубили; як газель, звалена ратищем, лежать, зарившись устами в пилюку! Його люди, повбивані кием, лежать з непокритою головою. Де недавно їхні дружини народжували дітей, там тепер вони валяються у власній крові".

Почуття здатні вистояти перед найпривабливішою брехнею і пронести вогник правди у найтемніші закутки сфальшованої історії. Одна війна, один

голоко́ст, одна пошесть дають уявлення про всі минулі чи майбутні лиха, запобігаючи викривленню правди. Єдине, чого ми можемо не допустити, це — здичавіння власного серця, пам'ятаючи, що найсправедливіший суд — суд нашого сумління. Далеко не кожна людина наділена моральним інстинктом, бо закладається він у ранньому дитинстві, й ніколи не зникає. Моральний інстинкт — це неприйняття кривди, зради, безчестя навіть перед горою золота чи націленим у тебе дулом пістолета. Моральний інстинкт — це коли мати не відрікається від потворної дитини і любить її, хоча кожен день у неї серце спливає кров'ю. Моральний інстинкт — це не фанатизм святих та героїв, не вогонь, який обпікає, а лагідне тепле світло багаття, де так приємно гріти руки. Моральний інстинкт породжує переконання, а не одержимість, почуття, а не пристрасті. І вже, певно, для нього не існує поняття жорсткої необхідності, яка пахне кров'ю і завжди порушує чийсь життєво необхідні права.

Нинішнє ставлення до старості таке ж атавістичне, як і сотні років тому: старі люди обтяжують плем'я, котре йде вперед, залишаючи старих вмирати на узбіччі. Разом із кровними зв'язками відсікається заразом і минуле, щоб правда не здобула над людьми владу. Але минуле неминуче опиняється попереду в образі їхньої ж старості. Справжня старість — це безсилля душі у безсилому тілі. Якщо щось не так, настає трагедія Фауста чи Курта Кобейна: вибух почуттів нічого не має спільного із тихим безболісним згасанням, яке триває часом ледь не половину життя. Хвороба, що поволі підточує й приводить до летального закінчення. Старіння так тісно зв'язане з тілом і завдає стільки болю, що людина воліє закам'яніти. Вона тяжко працює, оточує себе надмірною кількістю речей, вибудовуючи стіни індивідуальної мушлі. Те, що Екклезіаст передає словами, які виходять просто зі зболеного серця, звичайна людина примірює до суттєвих, як їй здається, матеріальних вартостей, спонукаючи власних нащадків до інфантильності. Вона гадає, що коли її діти не матимуть життєвих проблем, пов'язаних зі статками, то досягнуть успіхів у сферах духовних. Нарешті у них є міцний фундамент і надійні стіни, та тут надходить старість і звалює на тіло цілий

обережок хвороб, з якими вони вже не годні впоратись. Людина стає залежною і з нею поводяться, як з нерозумною дитиною: вкладають до ліжка, хвалять за чемність і сварять за неслухняність, або й карають. Спочатку їй увага навіть приємна, бо наче повертає у дитинство, але час надто коштовний: треба віддати світові власний досвід і ще пізнати те, що варто пізнати.

У тому печальному світі сумління витворює Бога любові, перекладаючи на Його плечі опіку над немічними. Жорстокості більшає, також бруталності, ненависті, відрази, але все це компенсує надія — звільнитись нарешті від тіла й почуттів, пов'язаних з ним. У декого надія асоціюється із *втручанням* Бога, хоча у природі не існує ніякого втручання. Яйце перетворюється на гусеницю, гусениця стає коконом, а з кокона вилітає метелик. Але навіть із загибеллю метелика не закінчується життя: він відкладає яєчка і все повторюється. Людина ж розмножується на стадії гусеницікотра невпинно пожирає усе на своєму шляху. Старість для неї — кокон. Людина не здатна жити легко. Вона існує, налякана собі подібними, у вічній боротьбі за їжу і життєвий простір. Наслідки цієї боротьби: обвисла шкіра, зморшки, великий живіт, погаслий погляд і невиразна мова, що дратує оточуючих.. Передчуття прощання — жаль за світом, якого ти так і не зрозумів, і тільки тепер починаєш безкорисливо любити, але не здатний передати це словами і навіть думками. *Що не здобудеш у молодості, на старість не знайдеш.*

І пам'ять рушає вниз, далеко-далеко, у ті місця, де ти мав шанс почати свій справжній шлях пізнання — у дитинство. Цей зворотній шлях завершує коло життя, за яким жменьку безсилої всохлої плоті очікує повне забуття, а що може бути після забуття? *Нічого.* Людина боїться Нічого ще більше ніж хаосу.

Десь у вбогому притулку з вицвілими стінами і витертим лінолеумом, у запаху цвілі, доживає віку людина, відлучена від природи, яка є нашим лікарем і нашою матір'ю. Вона живиться крихтами чужого буття і ніколи не протестує проти абсурду й ганебності такого існування. Ми пізнаємо ці почуття кожен, рано чи пізно.

Беззахисність звільняє нас від відповідальності за існуючий світопорядок. Парадокс: протягом усього життя нас обтісують, щоб надати правильної форми, хоча б цеглини, бо з неї зручно класти стіну, а потім виявляється, що це- без сенсу, що форма без її наповненості нетривка, і ось стіна починає валитися. Як у легенді про короля Артура, коли не можна було побудувати замок, бо, як тільки стіна досягала певної висоти, вона розсипалась. Однак ми продовжуємо будувати, скріплюючи цеглини розчином суспільної необхідності. Що не зруйнується війною, те знищить час, бо як лелека не прихилиться до зграї круків, так людина не зможе стати своєю серед чужих, а безсмертний жити серед смертних. Втім, щоб жити вічно, треба перейти до іншого світу, а не залишатись у цьому, бо то так тільки здається, ніби безсмертний може зробити і пізнати більше. Нічого подібного: втомлена свідомість врешті почне згортатись, перетворюватись на ембріон, як у оповіданні Борхеса "Місто безсмертних". Втома — це знак, що наші емоції не витримують напруження. Навіть великі дерева втомлюються і з них потрохи виходить сила і сама воля до життя. Тому алхіміки шукають спасіння у філософському камені й еліксирі молодості, що нібито наділяють силою і безмежними можливостями. Їм здається, що можна зробити витяжку із сили Бога, розлитої у створеному ним світі, тобто *обдурити Бога*. Звісно, Бог не може суперечити людській волі, заважати божевільним проектам спасіння людства. Він сам існує в людській подобизні, проте може дозволити собі бути кимось іншим: квіткою, каменем, стовпом вогню, океаном, самотнім лелекою чи зграєю круків, бо для нього не існує важливого і неважливого. Було б дивно, якби людині забаглося зробити витяжку зі Всесвіту, кинувши в тигель всього потроху з чотирьох стихій. То була б просто дитяча гра. Магія також створює тільки ілюзію сили. Коли не можеш нічого змінити у цьому світі, який прирікає нас на замкнуте коло безвиході, дух часом вдається і до цього. Однак жодна магія не врятує від болю і від старості, бо вони нізащо не підуть проти природи. Тому чарівник просто не звертає на них уваги. На щастя, потяг до чаклунства залишається в дитинстві для більшості з нас. Маг мусить бути або марнославним, або егоїстичним, або

циніком. Концентруватись на одній ідеї упродовж багатьох років, оминати все людське на своєму шляху, переступати через почуття близьких — і опинитись у піщаній норі міста Безсмертних. Бачити довкола себе лише письмена, знаки, намагатись їх розшифрувати, не помічаючи найсуттєвішого: *ми живі серед живих і не повинні завдавати шкоди одне одному*. Безсмертя когось не обернеться безсмертям інших, але на певному рівні ми усі разом складаємо безсмертну цілість. Вічно кружляти в колесі — цього не хотів навіть Фауст. Істина відкривається йому перед смертю, в чорну годину поразки. Мабуть, безсмертя людини полягає в тому, щоб передавати дух остаточної істини наступним поколінням. Як тоді було б усе просто — рух по прямій лінії, та завше виникає сумнів: чи має усе це сенс? Адже повторюються ті самі помилки, відбувається заміна справжніх вартостей фальшивими, вижити вдається завдяки компромісу... Дон Кіхот одягає лати і йде воювати зі вселенським злом; він одержимий і не знає сумнівів. Та він так само, як і Фауст, зазнає поразки. Обидва старі, обидва самотні, обидва намагаються повернути втрачені духовні цінності, — і обом залишається старий мотлох.: лицарство і античність. Час йде вперед, за свободу потрібно боротись, і нарешті кожен зустрине на небесах свою Дульсінею чи Гретхен, але вже не з плоті і крові. Така винагорода.

Досвід маленької людини, для якої найбільшою винагородою є звільнення від негуманних суспільних обов'язків при збереженні усіх її фундаментальних прав, не менш значний. Власне, усіх зрівнює між собою смерть, і за нею стає видно, чи беруть про нас пам'ять. Бентежний дух штовхає до боротьби, яка може виявитися звичайною штовханиною. Дух спокійний та врівноважений часом приховує душевні лінощі. Таким чином, на старості людина отримує сповна. Її судять ще за життя інші люди та власне сумління. Монтень говорив, що сумління повинне прокидатися не тоді, коли згасають бажання, а коли розум вдосконалюється. Цей суд застає людину зненацька. Досі вона була забезпеченою, сильною, навіть агресивною, судила інших, а нині — беззахисна. Люди чомусь відступаються від неї й вона опиняється в порожнечі, наче

прокажена. Бо її час скінчився. Якщо вона не відшукала собі опори, або не задурила чимось голови, то буде невимовно страждати. Але навіть такі страждання ніхто не сприйматиме всерйоз, бо вони менш естетичні, ніж муки кохання чи ревності. Втім, ніхто людині вже не дорікатиме, чому вона не зробила чогось більшого, коли мала силу й вдосталь часу. Тепер просто чекатимуть її смерті: спадкоємці й просто чужі люди. Старість — наче ліфт, що поволі спускається, навіть деколи застрягає, до пекла.

Лев Толстой, спускаючись у ліфті старості, вважав похилий вік навіть привабливим. Він владарював над оточенням, став гуру для людей з різних кінців світу, однак надійшов час, коли і йому довелося відчувати жалюгідну слабкість старості й він зробив те, що роблять старі тварини: пішов помирати. Він не мав Фауста, як Гете, котрий створив його ще молодим і шукав з ним істину упродовж шістдесяти років. Слава на схилі віку дає змогу відчувати опіку й турботу, але вона не поверне сили і не дасть здійснити усіх бажань. Неминучість і неможливість — це той ліфт, у якому ми усі спускаємось донизу. Безглуздо нарікати перед Богом чи кимось іншим на втрачені можливості або звинувачувати їх у власних нещастях, як це робив праведний Йов. Англійський поет і гравер Вільям Блейк дорікає біблійному герою, що той оплакує реальне життя з його достатками, сімейною стабільністю і гарантованою безжурною старістю, де душа дрібніє, а емоції не підіймаються вище земних цінностей.. Бог стає для Йова владикою-благодійником, котрий винагороджує за покірність і добрі вчинки. Можна цю історію тлумачити більш містично, однак ніщо не відмінить гіркої правди життя. На порозі старості людина починає усе потрохи втрачати. Вона стає схожою на дерево, з якого опадають листки. за теплої погоди вони падають поволі, але можуть облетіти за одну ніч, коли подме вітер чи вдарить мороз. Щастя — нетривке. Коли людина почуває себе безмежно щасливою, це не стосується часу.. Ось уже ті, хто нас потребував, ступають на власний шлях; ось уже ті, хто любив нас, перестають любити наше віддзеркалення-обличчя...Людина хвора на ілюзію особистої вічної молодості й безсмертя. Тому вона вважає душу, тобто

свідомість, чимось таким, що входить у тіло на початку життя і виходить з нього, коли фізичний стан тіла незадовільний. Навіть коли людина є атеїстом, то й тоді вона шанує вищу силу, яка керує її вчинками і формує долю.

Тим-то у сучасному світі, де вийшли з ладу будь-які культурні та моральні гальма, втрачається природна послідовність станів тіла й душі, а старість вважається ганебною інфекційною хворобою. Її можна уникнути, лише коли помреш молодим".Краще смерть, ніж старість! "- здригається двадцятилітній. "Якщо я збережу добру фізичну форму, то не буду старим," — міркує сорокалітній. Дискримінація за віком ніколи не була такою тотальною, як у ХХ столітті. Діти віддають старих батьків під опіку суспільства, бо вони так виховані: кожен відповідає сам за себе. Обов'язок- річ обтяжлива, натомість любов і взаєморозуміння між людьми різного віку звільняють з пут обов'язку. Але де їх знайти у світі, позбавленому сентиментів, коли після молодості одразу наступає глибока старість, настільки молодість розтягнута?Старість замкнена у притулки, де особистість зазнає всіляких утисків та обмежень. Таким чином втрачається та важлива ланка, у якій і молоді й старі знаходили опору. Втрачено ритуал оплакування, догляд рідних за недужими, спільне проживання принаймні трьох поколінь у домі. Родинні свята на кшталт Різдва мають давно несправжній, комерційний присмак. Конкуренція та кар"єра висмоктують усі сили. Нехай старі бавляться своїми іграшками й не заважають дорослим. Американський стиль, а він давно вже побутує і в Європі, — це набір стандартних цінностей, що не мають жодної духовної вартості. Гроші й розваги нібито ведуть до свободи, хоча свобода — це завжди протистояння більшості й впливає вона з бажання мислити самостійно. Наслідування, копіювання — від них тепер можна звільнитися лише тоді, коли опиняєшся поза суспільством, котре простує собі в темряві зі слабеньким економним вогником сумління, щоб остаточно не заблукати. Часом світло спалахує трохи яскравіше, щоб розгледіти на узбіччі беззахисне звіря чи самотню дитину...

"- Ну, а де ж ваша мама? — питає бабуся, приглядаючись до чорних

тенеточок на дітях.

Дівчинка убік показала очима:

- У хуторі — горниці панам прибирають.

Зорять усі на бабусю, чогось сподіваються. Побідкалась старенька. стала жалувати дітей:

- Гарні, любі діточки...а гостинчика нема, ластів'ята, — не купила.

Почала гладити по голівці хлопчика. Хлопчик приплющив очі й радісно засміявся.

- І його! — показав він ручкою на меншенького, що недавно ходити почав й насилу стояв на тоненьких, як цівки, ноженятах..."Здра...здра..." — крутило воно увесь час голівкою на тоненькій, як мотузок, шиї й щиро приловчалось вклонятись.

Баба пожалувала й того. Далі глянула на старшу дівчинку, що мала розумні й смутні очі, погладила і їй голівку. Бліде лице дівчинки спалахнуло, як рожевий ліхтар, а очі засяяли радісним промінням"

Це — уривок з новели Степана Васильченка "Доц".

Призахідне сонце не пече й не гріє, лише осяває.. Воно примирює з темрявою життя. Китайський поет Ду Фу дивиться, як заходить сонце. Вони — удвох. У них згасає життя. На якусь мить обличчя поета торкається відблиск його короткої молодості, й він посміхається. Довкола шелестять сухі трави. Десь тривожно озивається птах. Самотній птах. Ду Фу співчуває самотності іншого птаха, якому не вдасться зігрітись у теплому краю. Рай не існує наприкінці життя. Не вийде навіть просто заснути і не прокинутись — за життя потрібно боротись до останньої хвилини, щоб ніхто не визнав тебе переможеним і мертвим.

Погляньте, як дуже старі люди, паралізовані, з майже відмерлою свідомістю, намагаються щось сказати дуже важливе. Наприклад, про якийсь дитячий спогад, загублену річ, втрачену можливість. Вони протистоять смерті, ці, здавалось, дрібнички, більше, ніж будь-яка віра у безсмертя, більше, ніж усе життя з його багатим досвідом.

Люди усвідомлюють, що час їх розз'єднує, бо справжнє життя надто скороминуче. Одне покоління не розуміє іншого, молодший — старшого. Кожен вік рухається власною стежкою, яка перехрещується з іншими стежками. Яке щастя, коли вчасно, не зарано чи запізно, бо тоді починається “страждання молодого Вертера”, розпач Фауста за втраченою молодістю, а Король Лір блукає під дощем, шукаючи найубогіший притулок...

У повісті Бредбері “Кульбабове вино” хлопець закохується у дівчину з фотокартки. Коли вони зустрічаються, виявляється, що то дуже стара фотографія і жінці уже — 90 років. Однак обоє відчують, що вони створені одне для одного, і їх розділяє лише прикре непорозуміння — час. Міс Луміс зізнається:

“Ви знаєте, бувають такі ранки, весною чи восени, коли я прокидаюсь і думаю: ось зараз гайну полем до лісу і назбираю суниць. Або поплаваю в озері, або танцюватиму цілий вечір і ніч, аж до світанку! А тоді з люттю згадую: та мене ж поглинув цей старезний потворний дракон! Я наче принцеса в заваленій вежі, звідки немає виходу. і лишається тільки чекати чарівного принца”.

Так гірко, коли доля нарешті посилає тобі людину, а ти не можеш бути з нею разом. Втішаєш себе: ми зустрінемося в наступному житті знову і вчасно. І тоді не лякаєшся вже так смерті. Людське життя прекрасне у цій незавершеності. Непідвладні старінню досконалі твори мистецтва. Якби людина була досконалою, то Фаусту не довелося би підписувати угоди з дияволом. Втім, молодість була його найскромнішим бажанням. Доктор Фауст хотів пізнати світ і зробити кращим. Він прагнув бути причетним до всього, що там відбувається. Не як вчений, не як Бог, а як людина, наділена пристрасстю, свідомістю, яка долає простір і час. Натомість, він *шукав*, а не *пізнавав*, що зовсім не є одним і тим же. Людина зі Сходу знає це добре. Пізнання — це. коли руки у тебе зв'язані за спиною і тебе волочать коні по розпеченому піску, і кожної миті ти можеш померти. Однак твій син житиме разом зі своїми синами, а отже — *чиєсь окреме життя не варте нічого*”. *Мені однаково чи буду я жити в Україні, а чи ні, чи хтось згадає чи забуде. мене в снігу на чужині”,* — писав Тарас Шевченко саме про таке

пізнання: через біль до забуття.

Дивно, але характери і обличчя відтворюються на протязі тисячоліть. переживаючи війни, голод, епідемії. Вони можуть бути добрими чи лихими. Навіть долі повторюються, але долі — це ті самі характери. Людина поставлена в такі умови, що вона не вдосконалюється, а виживає чи допомагає вижити іншим. Коли ж робиться зовсім нестерпно, вона бунтує і звинувачує Бога, наче він — людина. Досконалі якості у світі не вельми цінуються.

Поет Цюй Юань (III ст. до н. е.) втопився у річці, не витримавши самотності й злиднів. Ду Фу втратив усіх рідних і бурлакував на схилі літ, наче самотній лелека, навіть друзі були від нього далеко.

Лі Бо пише про розлуку з Ду Фу:

Входжу в річку, грає осіння вода...

Люблю свіжість цих лілей...

Зриваю квіти, граюсь перлинами на пелюстках, хвилюється заводь.

Дивна ця година...громадяться шовкові хмари.

Хотів би подарувати це все тому, хто за далеким небокраєм.

З тим, про кого думаю, нам не зустрітись більше...

В горі й надії дивлюся туди...північний вітер в обличчя

Старість розлучає, залишаючи надію. Смерть розлучає назавжди у одному житті. Дуже часто справедливість має обличчя смерті. Вона не карає винних і не винагороджує скривджених. Для неї всі люди — рівні. Усі ми станемо колись старими і помremo, але не це є абсурдністю нашого існування. Абсурдність у тому, що ми дивимось і не бачимо, слухаємо і не чуємо. Усі наші думки схожі на круків, котрі живляться мертвеччиною.

...Старий чоловік опівдні виносить стілець й сидить біля під'їзду, доки не смеркне. До ніг його тулиться ціпок. Мені цей чоловік радше нагадує дитину, якій заборонено відлучатися з дому й тому вона мусить дивитися через вікно і знаходити там щось варте уваги? Чи це буде дорожня пригода, чи хмара незвичних обрисів, чи хтось знайомий. Її серце вільне від почуттів. З таким

серцем можна кинути крихти горобцям чи вимкнути світло, щоб нетля не обпеклася...А можна вчинити і навпаки. Саме існування довколишнього світу залежить від того, яке серце у наших грудях: чутливе чи байдуже.

II

ВЕСНА

*Те, що змушує серце битися сильніше
Яке схвильоване твоє серце, коли трапляється:
Годувати горобенят.
Їхати в екіпажі повз дітей, що бавляться.
Лежати самій в покоях, де куряться чудові пахощі.
Помітити, що коштовне дзеркало встигло ледь потьмяніти.
Чути, як вельможа, зупинивши свій екіпаж біля твоїх воріт, наказує слугам
запитати щось у тебе.
Помивши голову, напудришся і вдягнеш сукню, просякнуту пахощами.
Навіть якщо ніхто тебе не бачить, відчуваєш себе щасливою.
Вночі, коли чекаєш коханого, кожен легкий звук змушує тебе здригатись:
шелест дощу чи шарудіння вітру.*

Сей Сенагьон,
"Записки біля узголів'я", XI століття

Весна — зовсім інша. Вона пробуджує надію, яка в час останнього цвітіння яблунь, бузку та жасмину, віддає тліном. Земля всипана пелюстками, як могила тих почуттів, що вмирають, не знайшовши відгуку. У природі кожна істота, не знайшовши собі пари, приречена на загибель. Натомість людина, переступивши поріг невіднайденної взаємності, яку ще називають самотністю, продовжує жити далі. Уже пожовклі пелюстки змішались із землею, а вона все тужить і це допомагає їй зберегти серце живим для надії наступної весни.

Весною — очищення. Повторюючи подумки слова із *Дао де дзін* про те, що

лише тендітне й гнучке є сильним, ми вимітаємо з дому, саду і з серця засохлі уламки гілок, торішне листя, змертвілі плоди, листи, спогади і павутиння. Виносимо надвір, під сонце, і спалюємо. Гіркий дим то стелиться понад землею, то підіймається рівним стовпом у небо, наче жертва, благання, щоб світ цей змінився на краще чи на гірше, аби лише не залишався незмінним. Від диму сльозяться очі. На місці багаття нескоро виткнуться паростки рослин, але на попелі вони виростають буйнішими і зеленішими

Не можна без очищення. Як моторошно виглядають смітники, заповнені іржавими конструкціями, незнищеним пластиком, поміж яких проростає чиста, ще не торкнута старінням, трава...Втім, сміття залишається за межами наших оселей і садів, так ніби узбіччя доріг, галявини, яри належать до іншого, паралельного світу. Весна — це суміш невинної зелені дитинства із закам'янілим брудом старості. Цей трагічний контраст не може не зачепити наших почуттів. Зміна дня і ночі, послідовність пір року, як зауважував Гете, є пружиною земного життя і від того, наскільки ми її помічаємо, залежить наше щастя. Без контакту з природою життя людини стає абсурдним і важким. Навіть спогади про море чи гори, чи якусь стежку в лісі, здатні викликати втіху. Ми не навчені носити прекрасні образи з собою, викликати їх, втратили здатність відчувати зв'язки між явищами, і називаємо містикою рідкісні моменти пробудження. Тоді, коли можна щохвили дивуватись красі світу, захоплюватися життям інших живих істот. Для цього не потрібно тренувань, медитацій та різних магічних трюків. Просто відкрити серце і полюбити те гарне, що є у цьому світі. Відчути, як стискається пружина життя взимку, коли земля засинає, відчути наближення дощу, який ось-ось принесе вітер зі сходу, як тисне крапля роси на листок...Ні, нам це не під силу...Наші почуття збуджують інші речі: політика, проблеми щоденного життя, інші люди. На зміну шляхетному пізнанню природи як у Гете, котрий намагався зблизити Схід і Захід, з'являється брутальне: не треба соромитись того, що природне. Насправді тварини живуть у злагоді з природою, а люди зробили її найбільшим ворогом, і коли намагаються слухатись “природних” інстинктів, йдуть

всупереч тій же природі, зневажуючи простоту і чистоту взаємин між людьми. Гармонія Всесвіту полягає у мірі й врівноваженості, а основний закон — *не зашкодь*- стосується також і людських взаємин. У Всесвіті, як це й не прикро дізнатись “вершині творіння”, усі істоти рівні між собою. Ніщо не домінує, ніщо не залишається поза увагою, нічим не можна нехтувати. Зразком такого ставлення до світу є вірш Тараса Шевченка:

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть.
Співають ідучи дівчата.*

Те саме знаходимо у поемах Гомера: об’єктивне бачення, що виростає з нічим неспотвореної свідомості. Для когось опис щита Ахіллеса може видатися таким же нудним, як вигляд з вікна на море, бо здатність сприймати у нього давно притупилась. Шевченків опис весняного вечора викликає не лише видіння, а й почуття втіхи, миру, спокою. Бо сутність пейзажу чи мистецької речі — в деталях.

Тим часом краса Єлени в “Іліаді” не описується в деталях. Старійшини Трої встають, коли заходить полонянка Паріса. Вони мовчать. У їхній мовчанці- хода жінки, її очі, волосся, постава...Ця краса змушує державних мужів забути про власні роки і тягар політичних обов'язків. Вона — протиприродна і, як усе вище людського розуміння, вимагає жертви.

Натомість самі поеми Гомера нагадують море. Ритм віршів — це ритм хвиль, який пробивається навіть через переклад, дихання землі, що іноді переходить в уривчастий подих схвильованої людини. Знаходити відповідні слова для кожної речі є найважливішою місією поезії, яка є найближчою до правди, недаремно Гете ставив їх поруч.

Прекрасна мить здатна осяяти ціле життя, і кожен з нас зберігає у пам'яті такі особливі моменти. Однак часто забуваємо покликати їх на допомогу. Правда, іноді вони можуть прийти і без поклику, самі. Тоді це називають містикою,

містичним випадком, що здатний зламати лінійність буття. Ми відчуваємо любов, яку так проникливо описав Платон у “Бенкеті”: *“Любов повинна соромитися ганебного і прагнути до прекрасного, без чого ні держава, ні окрема людина не здатні на великі та добрі діяння”*. Містики часто говорять про злиття в любові, але це важко сприйняти людині, яка не схильна до екстазу і не є ні пророком, ні поетом чи навіть фанатиком. Одержимість нагадує спалах, що обпікає. Блискавка, виверження вулкана, нестримна повінь прекрасні здалеку, проте сліпі й можуть зруйнувати те, що потрібно зберегти. Кожна сліпа пристрасть завдає шкоди іншим людям своєю егоїстичністю й водночас є каталізатором тих процесів, які необхідно змінити. Це не той виняток, що може служити взірцем для наслідування. Одержимість майже завжди закінчується трагічно, навіть коли спадає її напруга.

Як ми бачимо із японської середньовічної прози XI- XIV століть, тодішня еліта вважала вульгарними прояви одержимості, егоїзму, будь-яке афішування почуттів. Існувала знакова система почуттів, яка стояла набагато вище ніж алегорична мова західноєвропейської куртуазної епохи, бо була природніша й не поривала зв'язків з традиційною народною образністю. Варто порівняти “Повість про Ґендзі” Мурасакі Сікібу з романом “Принцеса Клевська” Марі де Лафайет, коч їх розділяє цілих п'ять століть. Обидві письменниці належали до двору, обидві шукали справжність почуттів, обидві бачать життя з вікон карети, відчуваючи легку заздрість до простого люду, не скованого суворістю етикету. Вони бачать очима серця цей недосконалий світ, намагаючись облагородити його властивими їм чутливістю, ніжністю, покірністю. Через те їх можна читати через століття.

Ось перед нами текст Мурасакі Сікібу:

“Якось тихої місячної ночі, коли над морем в небі не було ні хмаринки, Ґендзі раптом здалося, що він дивиться на ставок біля свого рідного дому і безмежна туга стиснула його серце. Він відчув себе самотнім мандрівником, котрий бредє невідомо куди і не знає, що чекає його попереду. У безоглядному русі рвонулась до столиці його душа, та, шкода, перед очима виднівся лиш острів

Авадзі”.

А це текст Марі де Лафайет:

"Йому здавалось божевіллям не те, що він з'явився сюди, аби глянути на принцесу непомітно для неї, а те, що він вирішив видати їй власну присутність, адже він був свідком того, чого ніколи ще в житті не бачив. Йому видалось надто великим зухвальством раптово серед ночі постати перед жінкою, якій ще жодного разу не оповів про своє кохання. Як він міг уявити, що вона побажає його вислухати, а чи не справедливіше очікувати, що вона обуриться від думки про небезпеку, знаючи про випадковості, що можуть трапитися? Мужність покинула герцога, й він уже кілька разів ладен був повернути назад, не видавши своєї присутності".

І в першому, і в другому уривках нерішучість молодих чоловіків зображається різними засобами, але психологічний ефект досягається: від самозаглиблення до пробудження самоусвідомлення. Гендзі складає вірш, його почуття самотності дістає полегшення через естетизацію. Герцог Немурський наступної ночі знову приходить в сад, щоб побачити принцесу, але та, відчувши його присутність, ховається у віддалених покоях, наче місяць у хмарах. Ні, там немає нічого про місяць, але я, як читач, відчуваю цю присутність.

Недомовленість, незакінченість, повторення тих самих ситуацій під різним кутом, залежно від настрою, — хіба так не легше усвідомити минущість життя на тлі руху небесних світил і хвиль моря, цей танець життя з посмішкою чи без неї на його обличчі? Гольбейнівський танок смерті надто примітивний у порівнянні з буддистською круговертю життя і смерті. Втім, у японській культурі середніх віків, а ще раніше у китайській, мало що від буддизму. Тут панує естетика дзен або чань, яка спонукає людину розвивати почуття, помічаючи красу, й насолоджуватись нею до останньої хвилини життя.

"Якось слуга, посланий одним придворним. приніс мені гілку сливи. Квітки з неї вже обсипались.

До гілки була прив'язана записка: "Що ви на це скажете?"

Я відповіла усього лиш двома словами: "Обсипались рано".

І другий уривок:

"Колись хтось сказав, що обкладинки з тонкого шовку незручні тим, що швидко псуються. Тонея зауважив:

- Тонкий шовк стає особливо привабливий після того, як краї витріпаються, а сувій, прикрашений перламутром, — коли мушлі обсиплються.

З тих пір я став вважати його чоловіком з дуже вишуканим смаком".

Обидва уривки взято мною з творів у жанрі дзуйхіцу, якому немає відповідика в інших літературах світу. Самі автори трактують їх як записи вражень чи просто відчуттів. Перший уривок належить Сей Сенагьон, письменниці з XI століття, а другий чоловікові — Кенко-хосі, "Записки від нудьги", XIV століття. Ця вишукана проза передбачає високу культуру читача, котрий вміє знаходити у простих фразах глибинний зміст. Він мусить доказати самому собі, наскільки його почуття здатні до проникнення у текст й витлумачення цього тексту. Певна річ, існували й образні кліше, але понад усе все-таки цінувалась свіжість сприйняття та інтерпретації явищ та речей навколишнього світу.

Дім самотньої жінки, стверджує Сенагьон, повинен бути трохи занедбаним, свідчити про беззахисність господині, а також про запустіння її самотньої душі. Незавершене буття лежить в основі японської культури.

Недосяжним зразком майстерності упродовж тисячоліття залишається "Гендзі-моногатарі". перед очима читача проходить безліч людей, котрі належать до різних суспільних верств та культурних рівнів. Кожен свого часу отримав певне виховання, проте найбільше цінуються природність та безпосередність. Принц Гендзі виховує дівчинку-сироту Мурасакі на культурних традиціях свого часу, намагаючись не згубити в ній чистоту сприйняття, бо саме на такому ґрунті зможуть прорости шляхетність, терплячість і відданість, конче потрібні у будь-яку епоху як чоловікові, так і жінці.

Дарма, що прихід до влади самураїв у XIV столітті призвів до занепаду духовного життя; дарма, що й через тисячу років європейська культура не змогла

сягнути подібної глибини світовідчуження й досі не знає, що якраз це і є істинним гуманізмом...Європейський гуманізм зупинився на подоланні ксенофобії, расової, національної та релігійної, так і не усвідомивши, що культура почуттів- це альфа і омега гуманного ставлення до дійсності. Сучасна японська література після Ясунарі Кавабати — суміш американізованого стилю з кодексом якудзи. У ній рукави ніколи не бувають мокрими від роси.

Анатомія почуттів на основі техніки психоаналізу вироджується наприкінці ХХ століття в насмішку й руйнування свідомості. Для задоволення емоцій існує масова література, жорстока й сентиментальна. Підліток, який ступає на поріг неспокійної юності, намагається приховати власні почуття, хоча суспільство зазвичай до нього поблажливе, адже на нього працює ціла галузь масової культури, яка диктує, що слухати, як вдягатися і як розмовляти. Не треба нічого вигадувати. Усе вже було:: бунт в межах сім'ї та школи, конформізм, стадо на чолі з лідером, офірування дружби на олтар змагання...Усе безпосереднє й щире, що досі не викоринилось, виполується після школи. *Скажи мені, яку музику ти слухаєш, і я скажу, хто ти.* Зізнаюсь, мене й досі музика штовхає на незвичні вчинки, прикликає дивні думки. Певною мірою музика здатна маніпулювати дорослою людиною, а що вже тоді казати про дітей. Це, як у залі на концерті, залежить від того, де ти сидиш: одні шаленіють, а інші спокійно слухають. Збоку це видається божевільям, але як тільки сам опиняєшся в епіцентрі ритму й психічної енергії, то впадаєш у шаленство разом зі всіма, вдихаючи запахи поту, маріхуани, парфумів та алкоголю. Бодай раз у житті це варто спробувати. Немає значення, яка музика: важливо, щоб вона потрапила в ціль — подарувала мить єдності. Дітям це дуже потрібно. Їхні вчинки залежать від почуттів. Вони легко збудливі, часто плачуть і сміються. Цілий світ наповнений сміхом і плачем дітей. Це — музика життя. Без неї людське буття не мало б сенсу. Не можна користуватися вразливістю дітей чи робити з них завчасно дорослих. Хіба можна серйозно ставитися до світу, у якому справжнє викидають на смітник, а в Бога, котрий ділиться з нами любов'ю, просять грошей? У майже нікого не залишається

шансів бути собою, жити в гармонії з Всесвітом. Оті спонтанні вибухи почуттів, безпричинні сміх, сльози, оте вперте неприйняття кривди від людей-машин — усе має бути знищене в ім'я відповідальності та обов'язку перед суспільством, котре йде назустріч власній загибелі. Надто багато зустрічається нині дітей, інфікованих корисливістю, марнославством і цинізмом, і надто мало — *просто* дітей, які пізнають цей світ з цікавістю. А є ще діти, котрих неможливо зіпсувати, *діти Діккенса* з їхнім імунітетом проти зла, внутрішньою силою опору будь-яким обставинам чи манпуляціям з боку суспільства. Вони схожі на Христа, Моцарта, Анну Франк чи Сей Сенагьон. Завдяки своїй безмежній вразливості, що робить їх мудрими, вони не поділяють людей на добрих і злих, бо сповнені довірою до Суцього, частиною якого є ми всі". *Небо і Земля не всетворящі, мудреці не всемогутні, безліч речей не задовольняє усіх потреб. Справа Неба народжувати і покривати згори. справа Землі- формувати і підтримувати знизу*", — казав Чжуанцзи. Вони живуть, не питаючи в нікого дозволу, відчують, що так як є, не повинно бути, підкоряються власній природі, завойовують серця любов'ю, й навіть гинуть мученицькою смертю без докорів. Вони ніколи не прагнуть поквитатися зі світом.

Любов — не егоїстична. Блискучий Гендзі, котрий за коханням забув про обов'язки щодо інших жінок, якими опікувався, звинувачує себе у черствості серця. Для європейця кохання — це володіння, задля якого можна зневажити усе інше, що стає причиною багатьох трагедій. Один лиш Альбер Камю, розмірковуючи над феноменом ДонЖуана, зауважує неетичність кохання як володіння: "*Черствість серця у тих, хто відвернувся від світу, охоплений почуттям до когось одного. Дон Жуан живе любов'ю, яка звільнює*". Для середньовічного японця подібне усвідомлення неповторності і минущості — цілком природне. З Неба падає роса, яка зволожує рукави. Любов з'єднує Янь та Інь, землю і небо. Вона примирює, а не протистоїть. Вона нагадує любов харитативну, як у св. Павла, але вимагає взаєморозуміння. Такі почуття — найбільш зрілі. А є ще любов одержима, яка висушує і спалює усе в містичному вогні, — кохання Лейли і

Меджнуна. Втім його можна трактувати алегорично: як марне намагання злитися з Богом ще на землі, страх опинитися самому без Бога.

Любов дає могутній захист, бо той, хто любить, не заподіє зла тому, кого любить. Якщо коло любові буде розширюватись, щораз більше людей отримуватиме захист, як це було запрограмовано вченням Христа. Так повинно бути в ідеалі, але вже св. Августин розрізняє два гради — земний і небесний, яким ніколи не злитись в один. Бог не наділяє людей істиною, яку ті через нездатність осягнути, можуть повернути собі на зло. Він може лише їх любити, однак люди втратили чутливість до цієї любові.

Ми не замислюємось над тим,

як важко пташкам повертатись з ирїю, долаючи весняні бурі з мокрим снігом і дощем, а потім заставати вдома білу пустелю на землі, у якій ніяк не може прокинутися життя

як торішній листок калічить квітку, врізаючись у молоде ніжне стебло

як пахнуть смертю опалі пелюстки вишні, поступово втрачаючи колір і вологу

як витікає життя зі стебел тюльпанів, зрізаних на продаж чи в подарунок

як відламують квітучу гілку і тут же кидають, бо цвіт з неї вже осипається, як гине зав'язь

як покїрно в'януть голівки голих пташенят, що випали з гнізда на асфальт

як гинуть пуголовки у висхлій калюжі.

як гїрко помирати людям, котрі дочекались весни, а вона все не приходить...

Весною самотня людина почуває себе особливо беззахиною, бо все здається їй нетривким і слабким. Насправді ж найтендітніші молоді паростки надїлені величезною волею до життя і перебувають під захистом сонця. Свідченням того є трава, що проростає крізь асфальт і камїнь. Світ не є ані жорстоким, ані милосердним. Він дає нам змогу допомагати іншим істотам чи, принаймні. не втручатись у їхнє життя. Антропоцентризм — це “благоговїння

перед життям”(за висловом Альберта Швейцера), але у споживацькій цивілізації він переростає у егоцентризм. Втім, й раніше особливо не наголошувалось на цінності *кожного* життя. Одним з небагатьох винятків у християнстві був св. Франциск Асизький (1182 -1226), предтеча італійського Відродження. Його погляди можуть бути ближчими індусу, ніж освіченому європейцю, що вважатиме розмови з тваринами зворушливо-кумедними, а платонічний роман зі св. Кларою — малоймовірним. Для Індії св. Франциск став би вчителем на кшталт Рамакрішни, але для Європи він залишається засновником чернечого ордену, що за 800 років далеко відійшов від благоговіння перед життям. Бути дитиною — означає зберегти у собі здатність дивуватись і радіти багатоманітності життя, перетворювати навіть найменшу річ чи істоту у щось повноцінне, наділене чутливістю і розумом.. Дорослі натомість прагнуть знайти собі пару й побачити у ній себе. Так вважав колись Френсіс Бекон: "Хіба ти не бачиш, що кожен шукає себе? І тільки той, хто любить, знаходить".

Втім, найчастіше все-таки шукають собі доповнення, на що вказує міф про андрогінів. Ти самим він натякає на неповноцінність. незавершеність людини, змушує її вирушати на пошуки, зазнавати невдач, змушує не поважати себе, неповноцінного, почуватись самотнім та розгубленим...Власне, християнство не давало великого вибору: можна бути або з Богом, або в подружжі".Самотня людина — або звір, або Бог", — в цьому сенсі й слід витлумачувати відомий вислів Арістотеля. Самотню людину зневажають, або її бояться, бо ж вона не належить до людського стада, котре гріється вкупі у печері. Тому й досі світ завойовується кількістю, а не якістю. Інколи самотність пробачається тим, хто не здатний до розмноження: дітям, старим, калікам. Коли Ісус називає дитину *кращою серед людей*, він має на увазі незалежність подібної людської істоти від карми тяжкої, а тому безсенсовної, праці, обов'язків, боротьби за виживання, низьких почуттів, які породжує подібне існування. Радість — чиста".Іскрою божою" називає її Шіллер, пророкуючи не Апокаліпсис, а царство радості, яке він бачить як обопільну згоду людини й природи. Найчистіша радість — від того, що

минула зима і прокидаються трави й дерева, повертаються птахи.

Самотня людина відчуває первісний поклик плоті разом з іншими живими істотами, однак її інтимні стосунки регулює мораль людської спільноти. Виникає її протилежність — безладність таких стосунків, вдосконалення техніки сексу, сліпий егоїзм, який часом називають пристрасстю. Дон Жуан — це спосіб виправдати пристрассть, ушляхетнивши її незбагненною потугою, непідвладною розумінню обивателя. Демон пристрассті, перейшовши у масову культуру, видається нині безнадійно опошленим і комічним, хоча пристрассть Дон Жуана — від відчаю, нездатності заповнити любов'ю цілий світ, принаймні ту частину, яка гостро потерпає від самотності.

Бо усе згасає, перетворюючись на попіл, під яким земля довго залишається безплідною.

І лише там вогонь, де збереглися священні ритуали, пов'язані з природними циклами. Весною — ритуали, які покликані збільшити родючість землі, захистити її від подиху холодної смерті. Оплакування Озіріса і радість від його воскресіння, оплакування Христа — і тут же радість від духовного оновлення.. І ритуальні зачаття на ниві, які побутували в хліборобських цивілізаціях. По суті, немає народу, котрий би не намагався за допомогою емоцій вплинути на процеси, що відбуваються в природі задля їх уникнення чи прискорення.. Чим більша залежність від цих процесів, тим ясніше палає вогонь, відроджуючись знову і знову.

Дивно читати китайські тексти з III столття до нашої ери про те, що істинна мудрість була у древніх. Це так, наче пірнаєш глибоко-глибоко, де ще не повинно бути високої духовної культури, а проте віднаходиш її навіть там, де не існувало писемності. Йдеться про “Шицзін”, збірку народних пісень. Вона є джерелом натхнення і мудрості для Конфуція і Лаоцзи, хоча кожен обирає інший шлях. Конфуцій — обряд, ритуал, а Лаоцзи — тінь від ритуалу, його невловимість і загадковість. Вони не вступають у суперечку, як приміром європейські матеріалісти з ідеалістами, не розпалюють фанатизм, у якому згорають люди і

книги. Вони шанують життя як мистецтво і мистецтво як життя. Так само культура Японії X-XIV століть опирається на народну пісню як найбільший авторитет. *Манйосю* цитують всі, від імператора до бідного сюцяя. При цьому найбільше остерігаються вульгарності як невміння виявляти почуття. У китайській середньовічній естетиці розпізнали аж п'ять видів вульгарності, яких повинен остерігатися майстер туші й пензля: вульгарний дух, вульгарний ритм, вульгарний пензель, вульгарний замисл і вульгарна особистість художника (Шень Цзе-чжоу, епоха Цінь). Вульгарність — нетривка. Вона наче грудка вологого піску, що розсипається від найменшого дотику. Античність, яка стала каталізатором Відродження, захищала від вульгарності дух, але не почуття. Грубі плотські втіхи, описані Бокаччо, і “*Vita nova*” Данте — речі протилежні, однак жодна з них не є такою універсальною, як народна пісня. Якби Ренесанс розпочався з відродження народної пісні й з упорядкування почуттів, а не з самодисципліни й герметизації духу, християнська цивілізація стала би більш гуманною. Визнання рівності людей у почуттях — значно відважніший вчинок, ніж духовне вивищення окремих особистостей над примітивною юрбою.. Співчувати, розуміти, любити в кожному його безсмертну душу- важче, аніж відвертатися з презирством від когось, хто не вміє як слід висловити власні почуття і бачення світу. Іноді це просто непотрібно, адже вже існує пісня: *“Горе мені на чужині- зовуть мене заволокою, Кажуть мені Дунай брести — Дунай-річку, ще й глибокою”*(Запис З. Доленги-Ходаковського).

Із появою тоталітаризму лірична народна пісня починає занепадати, як вияв слабкості, поступаючись героїчному епосу чи баладі. Коли нашій українській пісні закидають сентиментальність, а самому народові — терплячість і лагідність, то чому б не поміркувати, чи таке вже велике добро- агресивна держава із законами, що гноблять природні права людини, приглушують у ній багату гаму почуттів? Пісня створюється у моменти найвищого духовного піднесення, коли на розкрите серце, мов на родючу ниву, падало насіння Всесвіту. Найкраще відбиває цей стан паралелізм: *“Візьму снігу в руку — а сніг в руці тане. Тяжко-важко на*

серденьку, яквечір настане".

Ця парність, ця симетрія — наче гармонія Янь і Інь:

Цвітуть азалії

понад Міхо- рікою:

ах, дуже жаль її!

З ума не йде красуня,

що тут навік заснула.

Манійосою

Або карпатські коломийки:

Та як сонцю не знудитися по полю світити,

Так і мені не знудиться до тебе ходити.

У давніших сакральних чи весільних піснях паралелізм просто зливається:

У неділеньку рано

Соненько ся купало,

Марися єго хватала,

Сама в море впала.

Із записів З. Доленги-Ходаковського

Коли ти можеш розмовляти з місяцем, сонцем, деревами, річкою, зникає самотність, відчувається потреба конкретизувати події, які повторюються від віку: чекання, побачення, шлюб, зрада. Вони стають неповторними завдяки живому голосу людини, котра виспіває слова. Цей голос належить людині, яка відчуває природу й вкладає у пісню особисте. Це — не сцена театру, не виступ фольклорного гурту, хоча іноді й таке виконання зачіпає до глибини душі, зрошуючи коріння, що його ми вже давно не відчуваємо. У пісні можна відшукати все, як у великого поета, такого як Шевченко, котрий часом зливався з народною піснею, ставав її автором, а часом віддалявся, шукаючи інших форм, що зближували поезію зі священними текстами. Навіть глузування Шевченка

народжувались з великого болю.

Коли я дивлюся на пагорби, яри, скелі, вони видаються мені наче вкритими товстим шаром забуття, і ввижаються обриси давніх “тернових” і “білих” міст, присипані землею кам'яні фігури, тлінні останки племен, що не мали писемності і навітьне були слов'янами, проте залишили по собі образи, обряди і забобони. А тоді собі думаю: що ми залишимо по собі? Пустий щебет, слова, як стерті монети, безліч помилок, на яких вибудувана історія, що не залишає місця почуттям... Здається, історія пишеться тоді, коли з'являється щось нове, а людське життя проходить один і той самий шлях: дитинство, юність, зрілість, старість, та і його історія обтинає мечем чи спалює у вогні, і тоді із сотень життів залишається одне, яке проходить увесь шлях від дитинства до старості. І раптом виявляється, що це повторюється історія, бо неспроможна вийти з колеса насильства, а кожне людське життя — неповторне диво, навіть найкоротше. Не тільки людське життя, а й життя кожної істоти має свій власний світанок. Хіба це не варте благоговіння, хіба кожне життя не залишає по собі знаків, творячи книгу, прочитати яку можуть лише одиниці?

У дитинстві я любила горбочки, де сонце вже розтопило сніг, де при самій землі цвіли стокротки, або мороз, квіти, що, здавалось, ніколи не в'янули. Просто стебло видовжувалось і зникало в густій траві, що виростала потім. Боги, як звірі, народжувались взимку, коли дні починали довшати, а потім ховалися поміж дерев, і про них не згадували аж до дня їхньої смерті, а відтак земля нашаровувалась на їхні мертві тіла — реальна земля і земля забуття. Може, через це й з'явилась ідея воскресіння: повернути минуле, щоб воно продовжувало жити серед нас, щоб ми його бачили, щоб прочитали. Бо це потрібно. Ось що примушує серце битися сильніше. І ще:

весняний ранок, коли тільки зійшов сніг і землю заливає золоте світло

коли дивлюся на Уріж через річку, як там цвітуть черешні ; і коли дивлюся з Урожа на ліс, облямований квітучим терном

спогад про себе малу, таку захищену від холоду людського світу, що

помічає найменшу дрібницю

запах блідорожевих квітів шипшини, яка зацвітає після яблунь і перед сільськими ружами.

У моїй пам'яті продовжують жити краєвиди, від яких я відлучена, бо живу тепер у місті. Проте я опиняюся там, коли забажаю, викликаючи їх до себе. Це наводить на думку, що людина та й інші істоти є носіями й хранителями усього побаченого. Це щось більше ніж досвід, бо його можна змінювати, втікати від нього, випліскувати назовні у творчості. Ми є володарями свого внутрішнього світу з власним ритмом, гармонією. Якщо наші почуття не звідти, то вони — не автентичні, а, отже, поверхові й фальшиві. Живучи у міській квартирі, де все зроблено так, як у людей і чужими руками, часом один-єдиний спогад про те, як цвіли вишні й панувала тиша, наче перед дощем, і відбувалось священне перетворення квітів на зав'язь, і все це переживалось наче чиясь смерть, — дає зрозуміти, що інші речі, які захаращують нашу свідомість, не залишаються там надовго, бо вони нас негідні. Однак. цей стан ми переживаємо самі, не здатні описати, поділитись з кимось. У кімнаті, де зберігаються такі коштовні реліквії пам'яті, темно й задушливо, а ключ усе важче й важче віднайти

Перед смертю чи на вершині найбільшого зворушення двері самі відчиняються і зі скарбниці вилітає метелик безсмертної душі.

III

ЗИМА

*Блакить покинула мене, я запалив вогонь.
Вогонь, щоб мати друга,
Вогонь, щоб увійти в зимову ніч,
Вогонь, щоб краще жити.
Я віддав йому все, що приніс мені день:
Поля і чагарі. ліси і лози,
Троянди й свята, хутра і комах,
І гнізда птахів, і ключі осель.
Я жив лише у гомоні вогню,
Із запахом його тепла.
Я був мов корабель, що тоне серед круч.
Одну стихію мавши, ніби вмер.*

Поль Елюар

У зимовому сні я підходжу до вікна й бачу порожнечу, заповнену зеленими деревами й залиту сонячним світлом. А коли прокидаюся, то чуюся наче окраденою. Кожен зимовий ранок починається на селі з того, що треба наносити мерзлих дров, поскладати перед грубкою, а потім з тих, що відігрілись, трісок. кори, паперу й того, що може згоріти, скомпонувати основу для вогню. Часом треба чекати аж до обіду, доки не настане час розпалювати, тремтіти від холоду, якого чомусь не відчувалось у дитинстві. Доки було видно — санки, лижі. сковзанка. І щасливе очікування Миколая, Нового року, канікул...Здається, світ тоді був тепліший. У школі на перерві ми прикладали руки до печі, але не було так

холодно, ні...На стовпчик огорожі клалася дощечка, а на длщечку насипались крихти пташкам. З самого ранку птаство сиділо на вишнях, настовбурчивши пір'я, й чекало. Як можна було обдурити їхні надії? Бодай жменьку, але неслося надвір.

Залежність-це не тільки, коли ми залежимо від когось, а хтось від нас, а й те, що вириває нас із бездіяльності, сну, нашого горя. Чомусь на святій вечір завжди за столом згадують тих, хто в дорозі, хто запізнився, міркують, чи будуть вони мати вечерю з кутею і всім, що належиться. Кличуть душі померлих, ангелів і архангелів, кладуть для них тарілку з хлібом, кутею і келишком святої води. Навіть самотня людина не сама за своїм столом: її оточують невидимі для ока, але дорогі для серця, гості. Доки ви бесідуєте між собою, надворі стоїть тиша.

Полум'я свічки, проста їжа і зірка в небі наповнюють душу урочистим спокоєм, роблячи її надмірно чутливою і беззахисною, бо за вікнами мороз, серед якого вижити зможеш тільки, якщо йтимеш, не дозволяючи собі перепочинку. Тому ще з осені треба шукати собі притулок від неминучого холоду неминучої зими: дах над головою, вогонь, їжу. Ті істоти, які бояться вогню, засинають там, де їх ніхто не потурбує, у мирі й злагоді між сусідами.

Блакить покинула мене, я запалив вогонь: вогонь, щоб мати друга. вогонь, щоб увійти в зимову ніч. Поезія, де кожен звук в ритмі серця, зрушує закладість, оніміння, безпорадність перед пронизливим вітром Зла. Щоб підтримати вогонь для себе, жертвуєш йому непобачені краєвиди, незустрінутих людей, несповнені бажання, але не можеш пожертвувати останнім — самотністю. Вона ховається за стінами твого Притулку. Спостерігаючи відчай, беззахисність усіх живих істот, які не здатні протистояти кривді, я вимислила для них Притулок, куди не мають доступу ні час, ні зло, ні смерть. Здається, більше нічого не потрібно, аби створити абсолютний захист для тих, хто мусить його мати. А тепер я певна у його існуванні. Підсвідомо людина мріє про такий Притулок, але її переконання у незнищенності зла таке тверде, що вона вигадує собі, наприклад, Ельдорадо чи Атлантиду, або й рай після життя, та насправді мріє про Абсолютний Захист, де ніхто не завдасть їй болю, про життя, яке не суперечить моральному закону

Всесвіту — *живи і давай жити іншим*. І хоча я описала, як могла, Притулок і як бачу, його вважають утопією (місцем, що не існує). Люди питають мене, який стосунок до Бога має той Притулок, але я бачу його очима Писарів Західних і Східних Воріт, а хіба мурашка здатна досягнути величезне дерево, по якому повзе? Я знаю, що Притулок цей — на скільки хочеш, доки ти сам не побажаєш звідти піти, набравшись сили і пробачивши світ, який тебе колись так тяжко скривдив.. Коли ти зміниш себе, очистишся, то зможеш вказати іншим дорогу до Притулку, дати надію, якщо не можеш допомогти, бо є речі втрачені безповоротно.

Немає у Притулку рік з молока й меду, помаранчевих гаїв. Тут треба самому здобувати собі хліб й ділитися з ним. Тут взимку випадає сніг, а влітку доспівають вишні. Тут відчуваєш, як мерзнуть руки і як піт заливає чоло. Усе тут знайоме: не відлякує, не змушує почувати себе зайвим, а отже, є час для себе, щоб вилущитися зі шкаралупки, яка вже тріснула і яка ні до чого, бо людина — не слимак, не черепаха і навіть не горіх.

Nosce te ipsum — узнай себе, як переклав відомий вислів Григорій Сковорода. *Впізнай себе* -так більше пасує до реальності, бо цілковита ясність розуму і постійне неспання почуттів здобуваються тяжкою працею духу. Звичайна людина сприймає світ то втомлено, то автоматично, і лише зрідка переживає миті осяяння. *Життя ...на відблиск сонця схоже*, — писав колись Гете. У кожному людському тілі живе кілька істот, котрі суперечать одна одній, й акт самопізнання можливий тільки, коли між ними запанує взаєморозуміння. Жити чистим, усамітненим життям у пустелі — це теж притулок, але не той. Справжній притулок — не місце втечі, а місце, де заново вчишся жити у злагоді з істотами, які всередині тебе і довкола тебе. Ніхто не завдасть кривди *собі*.

Якби Григорій Сковорода не мандрував, не стрічався з людьми, не сідав коло вогню, щоб розділити його тепло з іншими, то йому довго б довелося чекати, доки хтось прийде до *його* вогню. Так він робив до самої смерті, на чию гостру косу “плював”. Не надто дбав про зшитки власних творів, губив їх, заперечував проти публікації, тому що боявся невідповідного тлумачення, що зрештою таки

сталось. Сковорода був монолітом. Втім, бездоганність умиртвляє твори мистецтва і давні китайські майстри намагалися надати своїм шедеврам дрібного ґанджу, навіть зумисне пошкоджували річ, що виглядала занадто досконалою. Сковорода більше нагадує даоса, ніж християнського старця. Мандрівка на Схід чи на Захід значно корисніша, ніж експансія, бо не ставить перед собою вузької цілі й налаштована толерантно до кожної істини, яку пізнає з чужих уст. Той, хто шукає скарбів, філософський камінь чи навіть істину, не знаходять нічого. Істину потрібно впізнавати, а не шукати. Тим, хто шукав котрись із цих речей, вчинки Сковороди видавались ексцентричними й не відповідали ідеальному образу Вчителя. Ті люди були просто ледачими й короткозорими. Їх не цікавив його особистий досвід чи те, що він не міг висловити, бо воно не підлягає висловленню і навіть поясненню, як хмарка, що розтає просто на очах. Для позначення гармонії Сковорода використовував слово “мир”. Він намагався узгодити власне духовне життя з непримиренністю щодо зла, і назвав це “совістю”.

Зневага до смерті мандрівного філософа мала коріння в свідомості його народу, якого, до речі, Сковорода не ідеалізував. Ця неспокійна країна, де ворожі полчища витоптували посіви, де ніхто не чув себе в безпеці, де в кожному поколінні з'являлось все більше рабів, вимагала певної герметизації задля збереження чистоти сумління й духу. Один ставав у полі битви воїном, бо ганьба видавалась йому страшнішою від смерті. Зрештою, смерть — це вивільнення безсмертної душі. Після очищення залишається від людини лише її тінь — сутність. Цей процес триває до року, а в покутників — навіть до семи. Протягом цього часу душа небіжчика мандрує до краю, звідки ніхто не вертається, а рідні й близькі намагаються допомогти подолати цей шлях обрядами й молитвами. Сліз має бути в міру. Існує чимало розповідей про те, як померлий увісні просить рідних менше плакати, бо гріб його вже мокрий. Через сон він також повідомляє, як йому ведеться в іншому світі й ніколи не виявляє бажання повернутися назад. Ми повинні пережити втрату, долаючи глибокі провалля розпачу, підіймаючись по схилах спогадів на круті вершини містичних одкровенень. Потім дорога стане

рівнішою. Геродот, описуючи звичаї фракійців, зауважує, що вони при померлих сміялися, а новонароджених оплакували. Відгомін цих звичаїв зберігся серед похоронних розваг гуцулів та бойків і має назву “грушки”. У тінях забутих предків Михайла Коцюбинського знаходимо опис цієї гри:

"Ті, що не містились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища. В сінях згасили світло, дівки дико пищали, а парубки душились від сміху. Забава трясла стінами хати та біла хвилями зойку в спокійне ложе мерця.

Жовтий вогонь свічок притьмився в густому повітрі. Навіть старі приймали участь у забаві. Безжурний регіт трусив їх сивим волоссям і розтягував зморшки та одкривав зігнилі пеньки зубів. Вони помагали молодшим ловити челядь, наставивши руки, що вже тремтіли. Бряжчало намисто у молодиць на грудях, жіночий вереск роздирав вуха, гриміли ослони, зрушені місця, і стукались в лаву. де лежав мрець.

- Ха-ха! Ха-ха! — котилось від покуті до порога. й цілі ряди людей згинались од сміху удвоє, придушивши руками живіт...".

Із цього уривку відчувається якась демонічність, нелюдськість, хоча, коли поміркувати, кожен з нас погоджується в душі, що смерть- лише поріг, через який ми вступаємо до невідомого іншого життя. Але однак нам більше до вподоби, коли смерті віддають належну шану, бо все-таки це прощання. Описуючи популярні в Середньовіччя “танці скелетів” і карнавали з інфернальними персонажами, Хейзінга пояснює подібні забави байдужістю до смерті, яка підстерігала у ті часи людину на кожному кроці, хоча серйозні роздуми над сенсом людського буття і, врешті, відчай завжди домінують над отупінням, навіть, коли їх мало. І тоді почуття облагороджуються, бо попри все не вдається звести неповторність кожного людського життя до безбарвного праху. Героїчна смерть, романтична, трагічна у театрі викликає у глядача зворушення, *катарсис* за Арістотелем, але, щоб він відбувся, потрібно відчувати щось схоже у реальному житті, мати певну культуру почуттів. Сміх за тим же Арістотелем, тобто комедія,

стоїть вище від трагедії, бо утверджує перемогу, а не поразку. Подібний катарсис вимагає ще розвиненішої культури почуттів, щоб не перетворитись на блазнювання, якого нині вистачає в постмодерністській літературі. Мольєр, Гоголь, Чаплін ніколи не загравали з юрбою, для якої сміх — знаряддя знищення й наруги, смерть серця.

Переживши чиясь загибель як власну, ми не вмираємо, а підіймаємось вище на сходинку власного духовного досвіду. Нерозвиненість почуттів ніколи не зробить людину духовною, а, отже, мудрою. Не все можна досягнути почуттями і не все — розумом. У християнстві серце — центр духовності. Як мовив Григорій Сковорода, "серце тоді насичується, коли освічується". Він мав на увазі *освічене серце*.

У "Реквіємі" Моцарта, що далеко вийшов за межі заупокійної меси, музика не зневажає, але й не підтримує смерті. Вона перелітає через ту грань, за яку людська свідомість перейти не здатна. Вольфганг Амадей був улюбленцем богів і тому від його музики краще росте трава, тварини дають більше молока, а людські діти народжуються здоровішими і спокійнішими. Тим часом, сам Моцарт вважав себе лиш знаряддям Бога, був його вухом і устами.

Лише музика здатна описати те, що відчуває людина у мить смерті, бо кожен вмирає самотньо, навіть коли знаходиться в обіймах найріднішої істоти. Моцарт не закінчив свого "Реквієму" і ми не знаємо, яка музика буде товаришити нам далі після *Лакріози*. Та коли слухаєш заупокійну месу іншого німецького композитора Генріха Шютца з часів Тридцятилітньої війни, відчуваєш схожість не тільки стильову, а й вміння обох композиторів співпереживати тій вмираючій істоті, котра вже ніколи не побачить сонячного світла. Відчувається її уривчасте дихання, затамований подих тих, хто схилився над її смертним ложем. У такий момент почуття особливо напружені й може статися істеричний викид, зруйнування стримуючих бар'єрів. Це у "Тінях забутих предків", тому герметичному позаісторичному просторі, тому неусвідомленому ґетто звичаїв та мови, істерія зводиться в ранг ритуалу, стає обов'язковою. Повітря поступово

насичується запахом поту і мертвого тіла. У день похорону цей запах стає особливо відчутний тому, хто приходить прощатися, викликаючи в нього потребу відсторонитися, не торкатися смерті, не заразитися істерією. У сучасних цивілізованих країнах обряд поховання зведений до мінімуму й не дає відчути глибину горя рідним та близьким, не призводить до катарсису.

Стародавні японці навіть погляд на мертву тварину вважали таким, що оскверняє тіло й душу, й проводили спеціальний ритуал очищення, під час якого уникались будь-які контакти з людьми. Як надгнилий овоч може зіпсувати здоровий, так зустріч з чиеюсь смертю обезвладнює дух. Чутлива людина не залишається байдужою ні до чужої смерті, ні до страждань. Реакція японців на смерть як приховану загрозу вчить помічати такі речі, як помічають перший сніг, його забруднення, як помічають першу зелень ранньою весною чи жовтий листок наприкінці літа. Безконечні вбивства на екрані, як і гори мертвих тіл у реальній війні чи після катастрофи, притуплюють почуття з метою зняття напруги. Не можна сказати, що людина не розрізняє смерть та її імітацію, проте непомітно осипається пилком з крилець її душі. Нездатність співпереживати веде до жорстокості. Ми вже не можемо уявити себе на чиемусь місці, бо в нашій свідомості утворилась мертва зона, німа й сіра. Ще важче уявити собі світ, у якому не чути биття серця цієї людини (чи просто іншої істоти), місця, яке порожнє, а проте ніхто його не може посісти. Ми вважаємо, що тільки дерева мають коріння, а всі інші живі істоти пересуваються. Тому й виникає ілюзія, ніби без когось можна обійтися, стерши його зі свідомості, наче з цілого Всесвіту. Знання про смерть можна порівняти з похоронним дзвоном, що імітує биття серця, яке вже не б'ється в тілі. Дзвін закликає нас почути його". По кому подзвін? — питає англійський поет Джон Донн й сам відповідає: — Він по тобі". Ось що станеться з тобою завтра чи через кілька років. Ми повинні налаштувати наші почуття, щоб удари дзвону співпадали з ударами нашого серця. Цивілізація створила безліч засобів, щоб уникнути емоційної напруги, що призводить до щораз більшого занепаду культури почуттів.

Французького мислителя ХУІІІ століття Жана Ламетрі прокляли цілі покоління співвітчизників за те, що він насмілився порівняти людину з машиною. Зараз це порівняння нікого особливо не ображає, бо сучасна людина привчила себе до думки, що економічні, політичні та соціальні механізми підкоряються не гуманності, а суспільній необхідності.

Переживання смерті людини — гуманне почуття. Переживання смерті Бога чи богоподібної істоти має сенс лише тоді, коли переживається як особисте почуття, що важко досягнути людині, розвинутій інтелектуально. Мудрість завжди чинить опір суспільній необхідності. Вона не здатна завдати болю й не врізається анатомічним ножом в тіло й душу живої істоти. Вона спостерігає за нею й рятує її життя, навіть, коли знає, що не врятує. Мудрий не мовить про мертвих погано, вилуцуючи зі спогадів лише те, що вміщує у собі безсмертна душа.

Коли везли саркофаг з тілом Тутанхамона по Нілу, сучасні єгиптяни стояли вздовж берега й голосили, як три тисячі років тому. Розкопані руїни Успенського собору в Галичі й знайдені там останки князя Ярослава Осмомисла привабили тисячі прочан з усієї Галичини і щодень правилась служба під відкритим небом, зворушливе дійство у храмі, що протривав у пам'яті від ХІ до ХХ століття. А Генріх Шліман плакав над долею Трої, пошукам якої присвятив ціле життя.

На страсну п'ятницю в кожній галицькій хаті запинають дзеркала, що означає присутність мертвого тіла Христа. Коли містика проникає в життя як обряд, то залишається там надовго. Тільки так ганебна смерть Ісуса могла стати тріумфом духу.

“45. А від години шостої аж до години дев'ятої — темрява сталась на цілій землі. 46. А коло години дев'ятої скрикнув Ісус гучним голосом, кажучи: "Елі, Елі, лама савахтані". цебто:

*“Боже Мій, Боже Мій,
Нащо Мене ти покинув?”*

Спершу оточуючі сприйняли це за передсмертне марення, а дехто

сподівався, що Бог прийде визволити Ісуса. Однак той, ковтнувши оцту з губки, простягненій на списі, помер. Потім, як оповідає св. Матвій, завіса в храмі роздерлася згори до низу й стався землетрус. Завіса символізує відгородження безсмертного Бога від смертної людини. Відтепер віруючий може відчути присутність Бога в усьому суцтоту.

Будда, котрий сидить під деревом, заплющивши очі, перебуває в кожній речі, що означає: так як ми відчуваємо себе, ми повинні відчувати інших. Любити-це впізнавати себе у кожній частинці Всесвіту. Не має значення, чи досягаємо ми цієї любові через релігійну віру, чи через не менш сакральне почуття — благоговіння перед життям. Голандський священник Веренфрід Ван Страатен, котрий ціле життя присвятив допомозі вбогим, згадує, яке враження справив на нього лист одного місіонера:

“Мій співробітник був на похороні живої дитини, чия мати померла відрагу по пологах. Майже всі індіанці були хворі. У них не було молока, щоб зберегти життя цій дитині. Не мав з собою нічого і священник-місіонер, який був дуже далеко від своєї місійної станиці. Єдине, що він міг зробити, це охрестити дитину. Тоді індіанці відібрали її від нього і поклали в яму поруч з трупом матері. Всі вони почали засипати могилу землею. вони примусили тринадцятирічного індіанського хлопчика втоптувати ногами землю, аж поки плач дитини не затих і яма не була повністю засипана землею”

Далі отець Веренфрід пише:

“Я вірю, що ці прості бідні індіани насправду думали, що чинять добро -вони ж не мали іншого виходу, щоб заспокоїти голод тієї невинної дитини. Бог їх зрозуміє і простить їм. У нашому бундючному двадцятому столітті, яке чваниться всемогутньою технологією, дійсністю є те, що сімнадцять відсотків дітей у слаборозвинутих країнах приречені помирати з голоду або від недоїдання ще до п'ятого року життя. І кожна з тих смертей така ж жахлива і така ж ганебна, і так само кличе про помсту, як смерть тієї індіанської дитини, що плакала з голоду і її живою закопали в землю разом з її мертвою матір'ю” (Веренфрід ван Страатен

“Де Бог плаче”, Львів: Свічадо, 1997)

Треба бачити Бога у тій дитині, щоб почути Його плач. “Вмиральні” для понадлімітних дітей у сучасному Китаї, де немовлята повільно вмирають з голоду, а це тисячі і тисячі, — нелюдський акт, санкціонований державою. У книзі “Пекло червоних імператорів” відомий польський незалежний журналіст Кшиштоф Лозінський описує жахливий випадок:

"Жінка-казашка народила дитину у міській лікарні. Лікар-китаянка сказала, що дитина “надпланова”. Вона зробила їй ін’єкцію, після чого дитина мала померти, і поклала немовля у спеціальну коробку. Але з невідомих причин дитина не померла і почала плакати. Мати схопила дитя і притиснула його до грудей. У приміщенні перебували кілька лікарів і медичний персонал з китайців. Дитину силою відірвали від матері. Головний лікар сказав: "За наказом партії ця дитина не має права на життя", після чого вбив дитину молотком".

Якщо Бог плаче, то він мусить плакати в кожному з нас, інакше Його просто не існує. Англійський поет Вільям Блейк пише поему “Книга Тель”, присвячену мертвонародженій дочці, щоб витіснити горе втрати. Ненароджена душа повертається у царство духу. Вона звертається до хмаринки, питаючи її, чому вона не жаліє, що ось-ось розтане". Ні, я сумую, але мене ніхто не чує. Десь існує місце, куди повертаються ті, хто зникає тихо й безмовно". Тель розмовляє з черв'яком, таким нікчемним і сліпим, і дізнається, що і його любить Бог, і його життя має сенс.

Кожного разу Блейк здригається, побачивши нещасне дитя, дитя, що вмирає. Він наповнює містичні видіння людським теплом, як творець і як батько, і як Отець, для якого смерть може бути справедливою і несправедливою, раною і бальзамом. Права рука забирає, а ліва дає. І тому продовжує залишатись у брутальному світі, де чутливість, якщо й існує, то лише у вигляді гримаси, де матері вбивають власних дітей і в покірному отупінні йдуть на шибеницю.

В романі ДЖ. М. Кутзее “Містер Фо”, в якому дія відбувається у XVII столітті, жінка знаходить в канаві брудний закривавлений згорток, а в ньому

мертву новонароджену дівчинку. Вона оплакує її так, як мати. Перед нею стільки ж жорстокості, скільки й за нею. Але ніхто не проклинає світу, бо в ньому є Бог, який оплакує кожне загибле створіння, навіть якщо воно жодного разу не розплющило очей.

Я бачила документальний фільм про Чечню. Російський солдат у закривавлених бинтах розгублено стояв серед трупів і розказував: тут наших лежить двісті, а в ущелині ще сімсот. Із вантажівки знімали куці обрубки тіл чеченських жінок і дітей.

У Сьєрра-Леоне повстанці відрубували навіть дітям руки й ноги. У Анголі повно дітей-калік, що підірвались на мінах. Цієї миті хтось також вмирає — той, хто міг би жити.

Антигона заплатила власним життям, бо не могла пережити, щоб тіло її брата залишилось непохованим і неоплаканим. Земля — це останній притулок, у якому нікому не можна відмовити. У Середньовіччі вважали, що смерть робить всіх рівними, перетворюючи тіла на однорідну субстанцію. Але пам'ять повертає нерівність, бо вона сильніша".*Я жив лише у гомоні вогню, Із запахом його тепла. Я був мов корабель, що тоне серед криг.. "*

Тепло і холод, світло і темряву лише смерть може об'єднати в одну стихію. Хмарка, ніким не помічена, розпливається в небесній блакиті, чи краплею падає на рукав... Відчай змінюється зворушенням, бо починаєш розуміти, що усе на світі пов'язане таким чином, щоб ми могли його порівнювати, навіть ототожнювати з власним існуванням. І я раптом помічаю, що вірш Поля Елюара, який я пам'ятаю ще з ранньої юності, не про самотній зимовий вечір, а про всепоглинаючу стихію смерті. Хоча вірш не охоплює всього: у ньому немає такої характерної для європейської традиції згадки про смерть як сон чи про життя як сон, а мені хотілося, щоб він не був таким гарячим з одного боку і холодний зі спини. А втім блиск і сяйво вірша заворожують, випалюючи почуття, спогади, тлін з його моторошним запахом...

Передчуваючи близьку смерть, хворий на рак, український поет Леонід

Первомайський бачить з вікна чийсь похорон з “неприкаяними музикантами”, вінками, “срібним автобусом”. Це реальне, а , може, нереальне видіння, викликає у нього жах. Він знає, по кому подзвін. Смерть притягує його, змушує простежити увесь сценарій міського квапливого похорону, а потім вчинити суд власному життю, так само квапливо вилущуючи з власної поезії золоті слова і срібні рядки, щоб бодай на мить відчутти недаремність життя. І це таке людське бажання ще трохи пожити, аби побачити весну, ще побути між людьми — від нього здушує горло. Ми не знаємо ні дня, ні години нашої смерті, а все інше уявляємо надто добре. Тому завжди існує незавершеність буття, яку так тонко відчували люди зі Сходу, доки у їхній світ не увірвались жорстокість та рабство.

IV ЛІТО

З тьми невідомого з'явився я на світ — і перший відгук, і перший рух мій — в темряві материного лона. І досі той морок наді мною панує — всі ночі, половину мого життя — стоїть він між мною й тобою. Його слуги — хмари, гори, темниці — закривають тебе від мене — і всі троє ми знаємо добре, що неминуче настане час, коли я, як сіль у воді, розпуцусь у нім навіки. Ти тільки гість в житті моїм, сонце, бажаний гість — і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лампі, у фейєрверках, збираю з квіток, з сміху дитини, з очей коханої. Коли ж ти гаснеш і тікаєш від мене — творю твою подобу, даю ймення їй “ідеал” і ховаю у серці. І він мені світить.

Михайло Коцюбинський. “Intermezzo”

Людське життя теж має свої “пори року”, що у природі визначають шлях рослини від проростання до в'янення. Ламетрі порівнював людину не лише з

машиною, а й з рослиною, що більш приємно, бо Ніцше називав її “брудним потоком”. Індуси мали касту “недоторканих”, чому взагалі не можна знайти виправдання. Ламетрі позбавив людину безсмертної душі, тобто шансу продовжити існування. Мабуть, у цього чоловіка були підстави вважати, що людина, котра не має власної думки, є рослиною чи машиною. З якоюсь дитячою жорстокістю він анатомував красу. Щось схоже вчинив мій дитячий приятель, знайшовши мертву іволгу. Він розрізав її ножиком, аби подивитись, що всередині. Я стояла поруч, завмираючи від жаху. Не знаю, чому мені було так страшно. Одна річ, волення і гнів пророка, інша — науковий аналіз. Надто часто слухаючи лукаву людську мову, ми втратили чутливість до слова, втратили подив перед цією організованою системою звуків, семантичних та граматичних зв'язків, і звідти почалось наше падіння, а література стала товаром. Тому безмовність вражає більше, але вона — небажана. Чарлі Чаплін покидає кіно, як тільки у ньому починають розмовляти уголос. Захаращене словами життя, позбавлене свого природного плину, стає для більшості з нас прокляттям. Воно знищує в людині віру, допитливість, чистоту. Кожен з нас мусить боротись за себе, стаючи то Сізіфом, то Мідасом, то гомерівським Терсітом з усіма наслідками, що випливають з цих ролей. Колись їх були одиниці, нині — легіони прикутих до скелі соціуму нещасних. Безперервна праця і війна не мають взагалі сенсу, а тим часом їх зробили чеснотами цивілізації.

Невідомо, як взагалі людині могло спасти на думку вбивати собі подібних чи працювати задля самої праці. Ще більш неприроднішим є зростання особистих потреб, адже людина не може споживати більше їжі, ніж потребує її організм. Однак природні потреби стали надмірними: потреба в їжі перетворилась в обжерливість, продовження роду — в сексуальні збочення, потреба в одязі — в моду, що безперервно міняється. Мовлячи про такі очевидні речі, я розумію, скільки існує аргументів на користь зростаючих потреб. Наперший серед них, що не можна зупиняти потяг, який вже набрав швидкість, бо станеться катастрофа. Насправді свідомість важливіша за будь-які соціально-економічні механізми.

Коли людина вросла , за висловом Акутагави, у зубчасті колеса, чи спільність людей нагадує щурячого короля, кожен зокрема не здатний не тільки себе прогодувати, а й мислити самостійно. Людям здається, що зупинка машини, є смертю для них. І це справді так — там, де хаос рівнозначний смерті.

Принцип аналогії створив науку і мистецтво. Проте сучасні наука та філософія відривають людину від її природної сутності, позбавляючи коріння".Укорінення" назвала свій трактат співвітчизниця Альбера Камю Сімона Вайль, показавши, що відбувається з потребами людської душі, яке насильство чиниться над свідомістю кожного з нас. Насильство — це "позбавлення коріння". До речі, Ламетрі написав ще один трактат "Тварини більше, ніж машини". В теперішньому духовному вакуумі про кожен живу думку можна сказати, що вона не є оригінальною. Натомість "оригінальна "думка — це думка збочена, яка не суперечить хворій цивілізації. Отже, людина є рослиною, бо прагне вкорінитися у життєвому середовищі. Людина без почуттів і незалежної свідомості — це машина. Тварина відчуває і прагне бути незалежною, отже, вона — більше, ніж машина. Ламетрі умів спостерігати й далеко випередив свій час, і не тільки свій. Це він назвав Монтеня першим французом, котрий почав думати.

Починаючи писати цю книгу, я мала на меті показати, якими важливими є для людини її почуття у різні пори життя. Мені нецікаво описувати детально стани людської душі. Кожного дня щось впливає на мої думки, я дізнаюсь щось нове, та й, зрештою, після осені настала зима і гостро відчувається потреба у сонячному теплі. Я залежу від усього цього і тому ритм думки змінюється. Відчуваю, наскільки світ змінюється, коли беру до рук перо і схиляюсь над аркушем паперу. Це дуже важливо-бачити й відчувати одночасно. Майстер переймається лише тим, щоб механізм працював згідно заданої ним програми. Він відповідає за це, але той, хто користується виготовленою майстром річчю, відповідає лише за себе. Стосунки майстра й користувача — примітивна модель взаємодії живих істот. Майстер — не творець, бо його особистість не впливає на того, хто користується виробом. Творець викликає почуття, пробуджує свідомість зі сну,

що називається життям. Хоча вона може прокинутися й сама: від страждання, від променя сонця, від краплі роси, що впала на щоку. Існує безліч речей, здатних збудити нас і наше сумління. Гегель порівнював сумління зі світильником, який розганяє темряву, але люди часто його зумисне гасять. Покладаючи провину на суспільне середовище, як це часто бувало у XIX столітті і чим так обурювався Достоевський, людина втрачала сумління. А з іншого боку, сумління є також хворобою, бо змушує страждати. Такими нас, очевидно, бачить ота Вища Істота, котра має безліч імен і безліч ніким не підтверджених місцезнаходжень і їй напевно, що шкода тих, хто зазнає муки від дня народження до дня смерті.

Древні ставили Сонце в центр Всесвіту, доки врешті наука не зробила його третьорядним світилом Галактики. Зорганізований Всесвіт став наслідком випадкового вибуху, а не цілеспрямованою акцією Творця, хоча його закони досі залишаються непізнаними, а ті, які начебто абсолютні, вже зараз виявляються фальшивкою. Зрештою, моїх сучасників це цікавить щораз менше, бо вони й так отримують надмір “конче потрібної інформації”. Ми живемо у хаосі, впорядкувавши лише якусь крихітну його частинку, накладаючи її формат на усе буття. Один формат у дитини, інший -у юнака, ще інший в зрілої людини. Чим більше звикаємо до свого середовища, тим важче позбутися знань, і тоді виручає банальна житейська філософія, яка відгороджується в ім'я стабільності від болісних, але таких потрібних, істин. Коли людина перестає рости, вона повинна б дозріти. Натомість вона клонує себе недовершено в дітях, стає сліпим знаряддям суспільної думки.

Вживання стада важливіше за життя окремої особи, тільки в тоталітарному суспільстві кожен приносить цю жертву примусово, а в демократичному- добровільно. І перші кроки до гуманного суспільства здійснюються в умовах шаленого їм опору, нищення культури як вияву найбільшої людської чесноти — свободи вибору. У юності здається, що свобода — це здобуття самостійності й незалежності. Однак зріла людина зі смутком визнає: свобода — це неприналежність з її обов'язковим наслідком — самотністю. Не

належати — означає не мати нічого, що зв'язувало б людину: ні власності, ні влади. Неналежними, вільними стають одиниці. Якщо їх до цього змушують обставини, вони — не мають свободи. Це річ — добровільна й усвідомлена. Парії викликають у решти суспільства осуд, ненависть і зрідка — співчуття, а то й ксенофобію як крайній, нелюдський спосіб відчуження. Перш ніж подивитись, чим завдячує людина неналежності, повернемося до тексту Михайла Коцюбинського, письменника з дуже чутливим сумлінням і панорамним баченням світу, ознаками, що не часто зустрічаються в нашій українській літературі, для якої характерні дві больові точки: збереження мови і державна незалежність.

Отже, якогось літа, тобто літа 1908 року, письменник відбуває щорічні вакації на селі. Він саме в тому віці, коли наближаються до межі зрілості й старіння, коли хода в людини стає повільнішою. У когось цей вік настає пізніше, у когось раніше, але саме тоді, коли людина *ніби* пізнала себе, *ніби* пізнала інших, й тепер прагне досягнути власне місце у світі, що складається з безлічі реальних і вигаданих світів. Втім, не в кожного виникають ці проблеми.

Книга Коцюбинського зараз лежить на полиці і я не збираюся її препарувати: мені досить враження, яке справив на мене уривок з “Intermezzo”. Отже, чоловік, що втомився від праці і міської суєти, перебуває наче у раю, обмеженому часом перед жнивими і простором, який можна виміряти пішки вздовж і впоперек. Щось подібне описує Альбер Камю в “Шлюбах у Тіпаса”: людина сам на сам із сонцем, небом і травами. Її повернення назад, до людей, передбачене сумлінням. З розкішних полів виповзають злидні, людське горе тих тихих, висушених працею, невільників землі й пана — хліборобів. У небі сяє сонце — символ справедливості й досконалості. Уривок з тексту простежує зародження власної свідомості аж до усвідомлення істини — *сонця незаходимого*. Непорушне сонячне світило в імпресіоністичному сприйманні розбивається на промені й відблиски тут, на землі. Того осяяння, що вдалось Григорію Сковороді, людині неналежній, не відбувається. Автор знає, що це лише інтермеццо великої драми людського роду, де сильні залежні від зла, а слабкі — від сильних. Можливо,

істину слід шукати поміж сумлінням та непричетністю, опівдні, коли сонце в zenіті. Відчувається, як гірко мати досвід, як на все падає тінь розчарування, як людина відшукує блиск сонця в обличчях тих, кого любить. Розчарування в дітях ще попереду. Кожен з нас не очікує отриманого результату виховання власної подобизни, бо любов не розділяє, а прив'язує. Свобода не сягає далі особистої свободи вибору, і всі любовні драми відбуваються саме на полях свободи. Навіть цей нижчий щабель свободи зуміє переступити далеко не кожен. Оскільки вибір може зробити нас залежними, то з'являється думка, ніби гроші і влада дають свободу. Вона вкорінюється не лише у свідомість, а й у землю, висисаючи з неї усі живильні соки. Тепер можна дати визначення людини: плоть, наділена розумом. Замість — “дух, наділений плоттю”. Між цими двома людьми існує жахлива прірва, заповнена брехнею, захланністю, жорстокістю. Коцюбинський розкриває перед нами красу, створену підневільними людьми. Вона начебто така сама, як і краса, що є творінням Бога-засновника. Але незабаром жнива, які відділять корисне від некорисного. Незабаром — осінь життя. Міста виникають як притулки, щоб охороняти людей з їхніми багатством і владою. Селянин, кинувши косу, тікає за міські мури, і дивлячись, як нищать та грабують його працю, плаче.

Тепер немає таких міст. Ті, хто йдуть із села в місто, залишають власні душі як щось непотрібне на межі. в купі картоплиння. Наче втому після багатьох віків праці, з якої поступово вивітрювалась поезія, бо та праця була на землі, що належала комусь іншому.

Поза тим уривком з “Intermezzo” є звернення до сонця, щоб спалило землю, очистило її від скверни. Так само, як у Шевченка, про правду: "...сонце встане і оскверненну землю спалить".Злидні, війни, несправедливість змушують страждати мільйони людей, але це не вціляє кожного в саме серце. Ми навіть буваємо іноді щасливими й вільними, принаймні, відчуваємо це. Але в нещасливому краї -нещасливі всі. Війна суперечить здоровому глузду, надмірне багатство — також, несправедливість не менш абсурдна. Ми звикли жити в світі, що втратив розум, а, отже, й чутливість. Альбер Камю, пишучи в розпал Другої

світової війни “Листи до німецького друга”, без вагань стверджує: у цій війні переможе розум, а не розсудливість. Його власне визначення розуму- ясна свідомість, що діє на благо людині. Камю зауважує: “Ми соромимось розуму і таємно мріємо про якесь щасливе варварство, коли істини давались би без зусиль”. Істини нав'язують нам з дитинства, не даючи змоги відкрити бодай одну. Гасло, кинуте натовпу й прийняте ним, призводить до фанатизму і того, хто не може це зупинити, охоплює відчай.

“Intermezzo” — це шлюб з природою. Плодом цього шлюбу є чутливість і та єдина містична радість, у якій людська істота не буває егоїстичною. Для радості потрібно щонайменше двоє. Але двоє людей — це вже людство, а людина й море, людина й поле — обіцянка гармонії, раю.

Відчай, що охоплює Коцюбинського при зустрічі з постарілим завчасно селянином, не є лише наслідком соціального та морального безсилля. Це — трагедія несумісності краси й потворності. Надмір завжди потворний і порушує баланс у Всесвіті. Як обурюється Сей Сенагьон надто голосною музикою, надто перебільшеними виявами почуттів! Усе це є ознакою незрілості людини, котра може мати сиве волосся, але свідомістю не дорости до зрілого віку. Вона живе, не помічаючи довкола нічого, крім власних потреб. Лише розум здатний бачити цей світ як певну систему, що має початок і має кінець, на який заслуговує. Усвідомлення Вищої Справедливості прояснює розум. Камю вживає слово “розум”, Григорій Сковорода — “серце”, а Бруно Беттельгайм, пройшовши крізь пекло фашистського концтабору, “освічене серце”. По суті, вони мають на увазі одне й те ж — здатність людини бачити, відчувати і навіть впадати у відчай. Правда, нам є від чого впадати у відчай? “Без відчаю в житті немає ні любові, ні життя”, — ця фраза належить Камю, останньому стоїку XX століття. Таким же вразливим був і американець Селінджер, майстер власного життя.

Український письменник Михайло Коцюбинський виявляє надчутливість і легко впадає у відчай, але так непомітно, що ніхто з літературознавців цього не зауважив. Я б назвала його винятком в нашому письменстві, що мав би бути

правилом, якби українській літературі не доводилось борсатись в колонізаторських обіймах. Постійне напруження, як і недоїдання, виснажує. Залишається лише вузький прохід до горизонту. Можна заздрити цивілізованій Європі, але не її свободі, яку вважають чимось безмежним, за що, як переконані були стародавні греки, карає Немезіда, а її впорядкованості, самодисципліні. Коли самодисципліна перебуває під знаком Розуму, а не Прагматизму, вона розвивається і щасливо уникає консерватизму. На жаль, нині суспільно-економічний механізм занадто ускладнений й контролюється грошовою одиницею. Найменше порушення і механізм перестає добре працювати й тоді шукають винних: уряд, політичні партії, нелегальних мігрантів, яких можна назвати *людьми відчаю*. Людина, що втратила коріння, не викликає довіри, навіть, якщо її змусили до цього. Увесь цивілізаційний прогрес не вартий відчаю африканця, чії діти вмирають від голоду, котрого обдурюють, принижують, ставлячи перед ним мур міграційних законів. Ніде у Євангелії не сказано, що треба любити лише людей однієї з тобою віри. Датський філософ XIX століття Серен Кіркегор звинувачував тогочасні філософські системи у байдужості до етики, а культуру в бездуховності. Він створив етичну теорію відчаю, згідно якої кожен несе відповідальність за зло у світі. Відгомін цієї теорії знаходимо у єдиній повноцінній моральній філософії XX століття — екзистенціалізмі.

Кіркегор иділяє щонайменше дві форми відчаю: *відчай-безсилля і відчай-виклик*. Обидві ці форми супроводжують людство від початку його існування, обидві зазнають зневаги та осуду з боку суспільства. Відчай-безсилля виникає в умовах нерівності та несправедливості. Мільйони людей животіють, усвідомлюючи ганебність свого існування. Їх контролюють тоталітарний режим, кордони, і ксенофобія в менш-більш розвинутих країнах. Ці нещасні чекають на Месію.

Прометей уособлює відчай-виклик. У епоху варварства, яка, за висловом Камю, настала після трагедії Хіросіми, Прометей може перетворитись на Цезаря. Він позбувається сумнівів, отримавши владу над людьми: хочу — робитиму

добро, хочу — зло. Копнувши ще глибше в ментальній історії людського суспільства, можна видобути образ Каїна: насильство доцільне для спільного блага, хоча завжди йдеться про особисте благо.

Відчай не дає заснути людському сумлінню йзмушує шукати опори. Між офіційною доктриною Церкви і особистим прагненням досконалості (вірою) існує багато фальші та непорозуміння. Зараз це намагаються подолати тлумаченням тексту. Від філософії, таким чином, залишається лише герменевтика. Відчай можна подолати шляхом інтуїтивних пошуків істини, звільнившись від конформізму та прокляття первородного гріха, тобто праці заради виживання. “Intermezzo” — перерва на відчай, очищення душі. Більшість людей не здогадується, що можна зробити щось подібне. Людське життя традиційно уявляють, як вихід із темряви материнського лона і повернення в материнське лono знову, не розрізняючи початок і кінець, на що суворо вказує Екклезіаст. Моторошне уявлення про абсурдність життя стало основою середньовічної християнської теорії смерті, перетворившись у акт замирення, тотальної рівності усіх живих істот після смерті, без особливої надії на воскресіння, яке стає привілеєм лише святих.

Коцюбинський описує розчинення часток душі у повітрі, землі, воді, надто крихитних, щоб по них можна було впізнати особистість. Щось подібне відбувається з Русалонькою Андерсена: тіло й душа перетворюються у частки сонячного проміння. *Ist gerettet!* — врятована! — і душа Гретхен підіймається з в'язниці до світла.

Зріла людина усвідомлює власне тіло з його потребами як підставу компромісу між людиною та іншими людьми. Вона заходить часом настільки далеко, що зраджує власні переконання і чинить всупереч сумлінню. Для виправдання шукає аргументи, що не змінились, либонь, з часів Вавилону та Єгипту: так роблять усі, цей світ безнадійний. У неї завжди бракує сил на вибір, коли потрібно його зробити негайно. Самі уявлення про свободу дуже невиразні. Свободу плутають з незалежністю, яка тлумачиться нині дуже цинічно: гроші

роблять нас незалежними, а влада — недосяжними. Відчай-безсилля стає на шлях конформізму, нищачи себе повільно й неухильно. Бувають люди, охоплені відчаєм, котрі намагаються знайти розраду в допомозі знедоленим, але чим більший обсяг допомоги, тим менше милосердя. Доводиться кликати на поміч тих, хто зробив людей знедоленими, що є аморальним. Більшість статків здобуто шахрайством і відвертим хижацтвом, і благодійність стає одним зі способів відмити брудні гроші.

Набагато важливіше повернути людині гідність, віру у власні сили. Але цього не збираються робити ні політики, ні філософи, ні митці. Вони зовсім не прагнуть шукати причини і передбачати наслідки. Процес перетворення усього на бізнес нікого не шокує, а конкуренція стала синонімом свободи, хоча насправді відбирає навіть внутрішню, потаємну, незалежність. Нас більше немає кому судити, а самі ми цього не вміємо. Сонце нас не спалить — ми самі спалимо його.

Те, що відбувається в Україні, відбувається в цілому світі. А відбувається знищення Розуму. Занепад чистої науки, бо фінансується лише те, що приносить прибутки, занепад освіти, щоб її могли лише отримати ті, хто керуватиме світом, руйнування національних особливостей, вигнання моралі з усіх сфер суспільної думки, особливо з мистецтва, знищення довкілля — усе це викликає відчай-безсилля. Зріла людина мусить перетворитися на нерозумне дитя, яким маніпулюють, і яке не має жодної свободи, окрім права на власні життя і смерть. Це- дитя-перестарок, якому болить тільки особистий біль.

Відчай-бунт знаходить вияв у тероризмі. Останнє десятиліття пройшло під знаком викорінення духовних потреб людини і тероризм теж є спробою реагувати на деструкцію суспільства й особистої свідомості. Втім, на тероризмі теж наживаються, але у чистому вигляді — це бунт з відчаю, вибух почуттів людей, котрі не визнають себе приреченими. Вони не бачать іншого виходу в темряві буття, де ллються сльози і кров, де прагнуть врятувати дітей від голодної смерті, де бояться заснути, де ніколи не виконують обіцянок...У тому світі діти рано дорослішають. Вони вчаться ненавидіти, не цінувати власне життя, яке не має

сенсу, коли у ньому немає свободи і щастя. У розвинутій країні щастям є мати гарний будинок, автомобіль, можливість задовольняти різні забаганки. У Афганістані, Іраку та Чечні — щастя, коли близькі люди знаходять один одного після бомбардування живими й неушкодженими. Свобода там солодка, бо її кожної миті можна втратити..

Свобода — наче проміння від сонця Справедливості й Розуму, усього, що сприяє життю". Я — життя серед інших життів, які теж прагнуть жити", — писав Альберт Швейцер. В основу етики, що сягає корінням до раннього християнства, він кладе благоговіння перед життям, розкриваючи перед людиною цілий Всесвіт, проте не до безмежності, а від *незалежності* до *неналежності*. Не-належати означає насамперед обмежити власні потреби, амбіції, керуючись освіченим серцем. Гете казав: якщо ви нічого не відчуваєте, ви нічого не досягнете. Ось чому я починала кожен розділ цієї книжки уривками з поезії та прози, пропускаючи тексти через власне сприйняття. Під кінець на моєму шляху зустрівся Альбер Камю з його *cogito ergo sum*. Він постав переді мною в усій його трагічності. Його маятник хитався від відчаю до просвітленого розуму. Таке неспокійне життя й закінчилось передчасно. Альбер Камю загинув в автокатастрофі, маючи 47 років, і його творчість нагадує конспект студій над життям. Уперше я зустрілась з ним, коли мені було 17 років. Майже через тридцять років я прочитала його по-іншому. Я бачу перед собою людину, одну з тих, кого пізнала через власний досвід.

Іноді мені вдається пізнати людину миттєво, одразу побачити силу її та слабкість. Я не могла б скористатися з цього бачення. Просто охоплює жаль і співчуття, коли людина беззахисна переді мною. Я впізнаю серед них себе. Усі мої книги- це спроби віднайти якусь опору, це блукання серед гір і долин, серед міст і сіл, ані надто стрімкі злети, ані глибокі падіння. Щось мене завжди стримувало від різких кроків, та тепер, здається, що, зробивши коло, я повернулась до юнацького максималізму. У моїй першій повісті дівчина, моя ровесниця, каже, маючи на увазі німців-окупантів, дивну фразу: "*Їй було всіх жаль*". Я написала це якимось інтуїтивно, бо так може сказати лише зріла людина. Зараз я вимовляю ці

слова цілком усвідомлено, бо всі наступні роки пізнавала людей і пересвідчилась у їхній вразливості. Хтось казав, що бувають люди живі, сонні і мертві. З мертвими я, мабуть, не знайду спільної мови. Але яке щастя зустріти живих! Від них йде тепло і їхні очі ніколи не бувають заплющені. Вони пильнують світ, аби той не заснув.

Я була на грані відчаю і самогубства, не раз опинялась у небезпеці, і добре знаю, як обезвладнює насильство. Неправда, що я створюю вигадані світи: їх створює моє життя. Нарешті мені вдалось знайти таке місце, де я хотіла б жити. Це — Королівство, де розум не суперечить почуттям, де не окрадають довірливих і не принижують слабких, де обходяться тим, що мають, де краса добра, а магія не підточує душу. Мені вдалося прожити життя, не належачи до якоїсь партії чи секти, і жодна теорія не змогла заволодіти мною цілковито. Звичайно, можна влаштувати собі комфортне самотнє життя, замкнувшись у шкаралупі, але я волію жити поруч з людьми, а не привчати себе до незворушної байдужості. Хоча розумію, що втручатись у чийсь життя, чи вести за собою, — теж не мій клопіт. Із Прометея можна легко перетворитись на Цезаря, якщо навіть той Цезар — гуру, себто вчитель. Чийсь життя обирає собі власний спосіб існування.

Людина, яка відчуває себе на місці кожної істоти, є уповні людиною. Вона дотикає болючих, вразливих місць, аби їх зцілити, але не повинна торкатись речей мертвих і скам'янілих. Обивательська тупість, стабільність, порядок, що заперечує будь-які зміни, — це ті мертві речі, яких домагається нині більша частина людства. На тлі воєн, злиднів і кривд це, може, й виглядає привабливо, однак рано чи пізно у сні прийде відчай. Коли перестаєш думати, тоді перестаєш жити. Іноді мені хочеться вмерти. Обивателі прагнуть жити вічно, відрікаючись від права на власне життя і власні думки. Страшно подумати, скільки попереду ще неспокою, поразок, втрат близьких людей, але я тепер втішаю себе думкою, що перед жадобою пізнання відступає навіть холод зимової ночі нашого життя".Тільки есть у нас ворог- наше серце", — писав Тичина. Серце робить нас вічно молодими. Я довіряю поезії й музиці, народженій з чутливості, вразливості й

відчаю. Поруч з рядками Лі Бо, Антонича, Тичини, Блейка у мене в пам'яті образ квітучого глоду на узліссі, на якому присів на мить рідкісний білий метелик з чорними смужками на крильцях. Краса входить в серце пекучим променем сонця, зате потім зігріває його ціле життя.

Осінь і зима 2003 року.